

AKADEMİK-US		
Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi Yıl: 2017, Cilt:1, Sayı:2 Sayfa:63-104 e-ISSN: 2602-3253	Artvin Coruh University Journal of Theological Researches Year: 2017, Vol:1, Issue:2 Pages:63-104 akademikus.artvin.edu.tr	جامعة أرطوین جوروه مجلة بحوث الإلهيات السنة: ٢٠١٧، العدد: ١ العدد: ٢ الصفحة: 63-104 p-ISBN: 2587-0750

**18. Yüzyıl Osmanlı Ulemâsı Nazarında Cihâd:
Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi ve Neylû'r-Reşâd fî Emri'l-
Cihâd İsimli Risâlesi**
**Jihad According to XVIII.th Century Ottoman Scholars:
Mirzazade Mehmet Salim Efendi and His Risalah Intitled "Nayl
al-Rashâd fî Amr el-Jihâd"**
الجهاد عند العلماء العثمانيين في القرن الثامن عشر

Şule ERASLAN

Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Artvin, Türkiye

Özet

Modern dönemde hakkında en çok tartışılan mevzulardan birisi İslâm'da cihâdın mahiyetidir. Oryantalist çalışmalar, Müslümanların gayr-ı müslimlerle ilişkilerinin esasını savaş ahkâmının teşkil ettiğini vurgulamak suretiyle modern dönemdeki terör eylemlerinin kaynağı olarak cihâd kavramına işaret ederler. Buna mukâbil modern dönem Müslüman aydınlarının ekseriyetinin, İslâm'ın diğer devletlerle ilişkilerinin esas itibariyle barışçıl bir karakter arzettiğini iddia ettikleri ve İslâm'da cihâdı sırf müdâfa savaşı olarak kurgulama gayreti içerisinde girdikleri dikkat çekmektedir. Makalenin girişinde İslâm'da cihâdın mahiyetine dair yürütülen bu tartışmalara ve tartışmaların muhtemel sebeplerine değindikten sonra bir 18. yy. Osmanlı aliminin zihin dünyasında cihâdın hangi muhtevayla yer işgal ettiğini ve referans kaynaklarını tespitte çalışacağız. Makalede esas vurgumuz ise modern dönemdeki gayr-ı müslimlerle ilişkilerde barışın esas olduğunu Hanefi ulemâya referansla ileri sürme gayretlerinin aksine, Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin, gayr-ı müslimlerle ilişkilerde savaşın esas olduğunu Hanefi ulemânın temel metinlerine referansla savunmasına olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, Cihâd, Osmanlı Ulemâsı, Fıkıh.

ORCID:
0000-0002-8980-
1730

Yrd. Doç. Dr. Şule
ERASLAN
e-mail:
suleeraslan@
artvin.edu.tr

Makalenin:
Geliş Tarihi:
09.10.2017
Kabul Tarihi:
07.12.2017
Elektronik Yayın
Tarihi:
14.12.2017

Abstract

One of the most controversial issues in the modern era is the nature of jihad in Islam. Orientalist studies point to the concept of jihad as a source of terrorist acts in the modern era, arguing that war provisions constitute the basis of the relationship between Muslims and non-Muslims. In contrast, most of the modernist Muslim intellectuals have asserted that the relationship between Islamic states and the others had essentially a peaceful character and jihad in Islam is allowed only as defensive warfare. At the introduction of this article we will deal with the discussions about the nature of jihad in Islam and their possible causes and then try to determine the concept of jihad in the mind of an Ottoman scholar from 18.th century by studying his reference sources. Unlike efforts to assert that the relationship between Muslims and then non-Muslims had essentially a peaceful character in the modern era by referring to the Hanafi scholars, we will emphasize that the author put forwards an opinion that war provisions constitute the basis of their relations between Muslims and non-Muslims by referring to the same sources.

Keywords: Mirzazade Mehmed Salim Efendi, Jihad, Ottoman Scholars, Jurisprudence.

المخلص

من الموضوعات الأكثر نقاشاً في الزمن الراهن هو مفهوم الجهاد. إلا أن الدراسات الاستشراقية تشير إلى أن أحكام الحرب هي السبب الأصلي في العلاقات ما بين المسلمين وغيرهم وأن الجهاد هو المنبع الحقيقي للحوادث الإرهابية في الأزمنة الحديثة. بالرغم من هذه الفكرة معظم مثقفي الإسلام يدعون أن العلاقات الدولية في الإسلام مؤسسة على ميزة السلم والسلام وأن الجهاد هو الدفاع المحض عن العدوان. تسرد المقالة النقاشات الواردة حول مفهوم الجهاد في الإسلام والأسباب المحتملة أولاً ثم تحاول تناول آراء محمد سالم العالم العثماني الذي عاش في القرن الثامن عشر، عن محتوى الجهاد ومصادره المعتمدة عنده. فالمرتكز الأساسي في المقالة أن المؤلف قد ادعى أن الرأي الحقيقي عند الأحناف في العلاقات السياسية بين المسلمين وغيرهم إنما تتضمن الحرب معتمداً على المتن الأساسية والأقوال المعتمدة بالرغم من القول الشائع والمقبول عند الجميع بأنه هو السلم.

الكلمات المفتاحية: ميرزا زاده محمد سالم، الجهاد، العلماء العثمانيون، الفقه.

Giriş

İslâm'da cihâd, Müslümanların can, mal ve vatanlarına yönelik bir saldırı durumunda başvuracakları *meşru müdâfa yöntemi* midir, yoksa herhangi bir saldırı olmasa bile İslâm inancını yaymak yükümlülüğünün bir gereği olarak kafirlere karşı kıyamete kadar yürütülecek *sürekli ve de kesintisiz bir savaş* hali midir? Soru şu şekilde de sorulabilir: Gayr-ı müslim devletlerle münasebetlerde aslolan barış hali midir, yoksa savaş hali midir? Aslolan *barış hali* ise cihâd zarureten başvurulabilecek *ârizî* bir durumdur. Aslolan *savaş hali* ise zarureten başvurulabilecek *geçici* ve *ârizî* durum *barış hali* olacaktır.

Müsteşrikler ve oryantalist bakış açısını benimsemiş araştırmacılar genellikle ikincisine vurgu yaparak, klasik cihâd teorisinin, gayr-ı müslimlere yönelik sürekli ve kesintisiz savaş halinden ibaret bulunduğunun altını çizerek. Bu durumda Müslümanların gayr-ı müslimlerle ilişkilerinin temelini teşkil eden savaş ahkâmıdır. ¹ İddiaya göre, aksini düşünmek Müslümanların hakimiyetleri Arap yarımadası dışına bile taşmışken, küffâra karşı sürekli savaş ilan etmiş oldukları gerçeğini açıklamayı imkansız kılar. İslâm, gücü yeten her Müslümanı İslâm'ın yayılmasına katkıda bulunmakla mesul tutmakta, nihai hedefini gerçekleştirmek için de Yahudilikten ve Hristiyanlıktan farklı olarak başka yöntemlerin yanı sıra şiddete de bir yöntem olarak başvurmaktadır. Darü'l-İslâm'ın cihâd yükümlülüğü dârü'l- harb yok oluncaya kadar sürecektir. ² Batı'nın İslâm'ı ve Müslümanları tehdit olarak algılamasının ve cihâd kavramı üzerinden şiddet ile ilişkilendirmesinin, İslâm'ın ilk ortaya çıkışına kadar geriye götürülebilir oldukça uzun bir tarihi vardır. 18. ve 19. yüzyılda yoğunlaşan oryantalist çalışmalar

---

*Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd* isimli risalesinden haberdar edip, bu konuda çalışma kaleme almam hususundaki teşvikleri için Yrd. Doç. Dr. İsmail Bayer'e teşekkür ederim.

¹Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1955, s. 62. C. Snouck Hurgronje, *Selected Works of C. Hurgronje=Oeuvres choisies de C. Snouck Hurgronje*, ed. G.H. Housquet, Joseph Schacht, Leiden: E. J. Brill, 1957. s. 72, 73. Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, London: Oxford University, 1964, s. 130, 131.

²Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, s. 63,64.

ile de bu imaj ve şiddet yanlısı terörist Müslüman algısı iyice pekiştirilmiştir.³ Sovyetler Birliği Batı'nın tehdit algısına bir süreliğine özne teşkil etmişse de Sovyet bloğunun çökmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesini müteakiben Batı, hususen de bu süreçten tek hakim güç olarak çıkan Amerika Birleşik Devletleri, bakışlarını, tehdit unsuru olarak tekrar kadim düşmanı İslâm'a ve Müslümanlara çevirmiş gözükmektedir.⁴ Nitekim Bernard Lewis 1990'larda "Müslüman Öfkenin Kökleri" isimli bir makale yazarak Müslümanların bütün tarihlerini Batı'ya karşı cihâd ve şiddet tarihi olarak resmeder ve Müslümanların Batı medeniyetinin ilerlemesine ve onun seküler/modern sistemine karşı, akıl dışı bir öfke hali içerisinde bulduklarını iddia eder. Müslümanlar dünya ve bütün insanlığı *dâru'l-İslâm* ve *dâru'l-harb* olarak ikiye bölmüştür ve Tanrının askerlerinin vazifesi Tanrı'nın düşmanlarını süratle yok etmektir.⁵ Bütün İslâm ülkelerini düşman, bütün Müslümanları terörist olarak algılayan Lewis⁶ ve benzerlerinin görüşleri Huntington'ın 1993'de dillendirdiği "Medeniyetler Çatışması" tezi ile pekiştirilmiştir. Francis Fukuyama tarafından öne sürülen ve komünizmin çöküşünün Batı düşüncesinin ve Batılı liberal demokrasilerin zaferi anlamına geldiğini ve Batı için artık herhangi bir dış tehdit unsurunun kalmadığını iddia eden "Tarihin Sonu" gibi tezlerin⁷ aksine Huntington'ın çatışma öngören tezi Amerika'nın dış politikasını

---

³ İbrahim Kalın, "Batı'daki İslâm Algısının Tarihine Giriş", *Divan*, sy. 15(2003/2), s. 3. Oryantalist faaliyetlerin pür ilmi faaliyetler olmayıp Batı'nın Doğu üzerinde egemenlik kurma siyasetinin önemli bir aracı olduğuna dair değerlendirmeler için bkz. Edward W. Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Nezih Uzel, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1998, s. 14, 15, 306.

⁴ Fatma Bozan, "Radikal Örgütlerin Ortaya Çıkmasında Batı Politikalarının Etkisi", *International Journal of Cultural and Social Studies*, August 2016, vol. 2. s. 3.

⁵ Bernard Lewis, "The Roots of Muslim Rage", *The Atlantic Monthly*, September 1990, s. 49. Lewis'in İslâm tarihini ve Müslümanları cihat ve terörizm kavramları etrafında anlatmaya çalıştığı bir başka çalışması için bkz. Bernard Lewis, *İslâm'ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Literatür Yayınları 2003, s. 38 vd., 119 vd.

⁶ Lewis'in İslâm ve Müslümanlar algısının tenkiti için bkz. Edward W. Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, s. 423-433.

⁷ Francis Fukuyama, "The End of History", *The National Interest*, Summer 1989, Vol. 16, s. 1 vd. Makalenin Türkçe tercümesi ve makale hakkındaki tartışmalar için bkz. *Tarihin sonu mu?* /Francis Fukuyama, trc. Yusuf Kaplan, Kayseri: Rey Yayıncılık (t.y), s. 13 vd.

belirleyen en esaslı yaklaşım olmuştur.⁸ Bu teze göre Soğuk Savaş döneminin bitmesi çatışma ve tehdit unsurlarının bitmesi anlamına gelmemektedir. Bu yeni dünya içerisinde bundan sonra mücadelenin asıl kaynağını teşkil edecek olan dini-kültürel sebeplerdir. Küresel politikaya medeniyetler çatışması hâkim olacaktır.⁹ Huntington, çatışmanın özellikle İslâm medeniyeti ve Batı arasında yaşanacağını öngörür. Zira İslâm en baştan itibaren kılıç dini olup askeri erdemleri yüceltmekte, Kur'an ve İslâm inanç esaslarına dair açıklamalar şiddete dair çok az yasaklama içermekte, İslâm din ile siyaseti birleştirip *dâru'l-İslâm* ve *dâru'l-harb* arasında keskin bir ayırım gözetmektedir. "Militarizm, sindirilemezlik ve Batılı olmayan gruplarla yakınlık" İslâm'ın süreklilik arzeden özellikleridir ve bunlar Müslümanların çatışma eğilimini açıklayabilir.¹⁰ *Medeniyetler çatışması* tezi ile teorik zemini hazırlandıktan, çok yönlü propaganda faaliyetleri ile de terörist Müslüman fikri yaygınlaştırıldıktan sonra, meydana geliş biçimi ve arkasındaki güçler konusunda pek çok şüpheyi içerisinde barındıran Amerika'ya yönelik 11 Eylül saldırılarının¹¹ Müslümanlara fatura edilmesiyle,¹² Müslümanların kendileri de dâhil olmak üzere tüm dünya Huntington'ın tezinin haklılığına ikna edilmiş gözükmektedir.

Müslüman düşünürlerin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren klasik cihâd öğretisini tenkit edip sırf müdâfa savaşı olarak yeniden yorumlama çabaları, Batı'nın cihâd kavramını modern döneme has terör kavramı ile ilişkilendirip Müslümanları baskı altına alma ve sindirme gayretlerinin sonucu

---

⁸ Fatma Kurt, *Soğuk Savaş Sonrası Batı Literatüründe İslâm'a Bakış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 31.

⁹ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", çev. Mustafa Çalık, *Medeniyetler Çatışması* için. (der.) Murat Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları 1995. s. 22, 25.

¹⁰ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir, İstanbul: Okuyan Us Yayın 2004, s. 395-398.

¹¹ Fatma Bozan, "Radikal Örgütlerin Ortaya Çıkmasında Batı Politikalarının Etkisi", s. 8

¹² Lewis'in 11 Eylül saldırılarının faillerinin Müslümanlar olduğuna dair hiçbir şüphesi yoktur. Bkz. Bernard Lewis, *İslâm'ın Krizi*, s. 132, 133.

olarak Müslüman dünyada oluşan savunma psikolojisinin tezahürlerinden biri olarak yorumlanabilir.¹³

Sir Seyyid Ahmed Han, modern dönemde cihâdı sadece savunma savaşı olarak yorumlayanlar arasında temsil gücü yüksek bir örnektir. Ona göre İslâm, “hücum savaşlarına” müsaade etmediği gibi, İslâm zorla yayılabilsin diye ülkelerin işgal edilmesini ve insanların özgürlüklerinden yoksun bırakılmasını takdis etmez. Savaşa sadece iki durumda izin verilir: İlki, İslâm’a husûmet besleyen ve İslâm’ı yok etmeyi amaç edinmiş olan gayr-ı müslimler Müslümanlara saldırdığında. İkincisi, bir ülkede Müslümanların barış içerisinde yaşamalarına ve dini vazifelerini yerine getirmelerine müsaade edilmediğinde. Bu iki durumda söz konusu olan savaş ancak cihâd olarak isimlendirilir.¹⁴ Sir Seyyid Ahmed Han cihâdı sadece savunma savaşı olarak kurguladığı halde bu meşru müdâfa durumları için bile sınırlama getirir. Mesela O, dinle alakası olmayan dünyevi bir durum olarak düşündüğü bölgesel bir işgali Müslümanlara yönelik bir saldırı olarak telakki etmez ve bu durumda cihâdı meşru görmez. Müslüman hakimiyeti altındaki toprakları işgal eden İngilizlere karşı Hindistan Müslümanlarının pozisyonu hakkındaki görüşü bu şekildedir. O’na göre böyle bir durumda kutsal savaş tatbik edilemez, çünkü İngiltere bölgesel bir işgale girişmiştir, İslâm’ın kendisine karşı herhangi bir husumet içerisinde değildir. Seyyid Ahmed Han’ın cihâdı meşru gördüğü ikinci durum için kayd-ı şartı ise şu şekildedir. Şayet Müslümanlar bu devletin tebası iseler ve doğrudan ya da dolaylı olarak barış içerisinde yaşamayı kabul etmişlerse devlete başkaldırma hakları yoktur, onlar için tek meşru yol oradan göç

---

¹³ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren klasik cihâd öğretisinin sırf müdâfa savaşı olarak yeniden yorumlanması hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Rudolph Peters, *İslâm ve Sömürgecilik: Modern Zamanlarda Cihâd Öğretisi*, çev. Süleyman Gündüz, İstanbul: Nehir Yayınları, 1989, s. 201, 204. S. Abdullah Schleifer, “Modernist Apologists, Modern Apologetics”, *Islamic Quarterly*, Jan 1984, vol. 28, s. 27. Mustafa Öztürk, “Cihâd Ayetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları”, *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihâd* için. İstanbul: 29 Mayıs Üniv. Kur’an Araştırmaları Merkezi (Kuramer) 2016. s. 136.

¹⁴J. M. S. Baljon Jr., D. D, *The Reforms and Religious Ideas of Sir Sayyid Ahmad Khân*, Leiden 1949, s. 31.

etmektedir. Bununla birlikte devlete bağlılığı olmayan Müslümanlar din kardeşlerini bu acınası durumdan kurtarmak için silaha sarılabilirler.¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen'in "cihâd, başka bir suretle siyanet ve müdâfası kabil olmayan mukaddes bir hakkı, âmmeye aid olmayan bir varlığı muhafaza ve himaye için meşru kılınmıştır. Yoksa haklara riayet eden, sulh ve salah dairesinde yaşamayı iltizam eyleyen, beşeriyetin hakiki hürriyet ve saadetini ihlale çalışmayan insanlara karşı muharebeye kıyam edilmesi, Müslümanlığın kabul ve tavsiye ettiği bir esas değildir." şeklindeki sözleri onun cihâd konusunda modern telakkilere ne kadar yakın olduğunu izhar edici niteliktedir.¹⁶ Cihâdın meşruiyetini, sadece kendini müdâfa durumlarına hasreden bu modern bakış açısı oldukça kabul görmüştür.¹⁷

---

¹⁵ Bashir Ahmad Dar, *Religious Thought of Sayyid Ahmad Khan*, Lahore: Institute of Islamic Culture Club Road, 1971, s. 252.

¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstîlâhatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, (t.y), c. 3. s. 357.

¹⁷Reşid Rızâ İslâm'ın barış ve selâmet dini olduğunu, Hz. Peygamber'in müşrik Araplarla sadece müdâfa savaşları yaptığını, Müslümanların sadece kendilerini korumak için kılıçlarını kınlarından çıkardıklarını iddia eder. Ona göre İslâm'ın kılıçla yayıldığını baskı ve kanla hakimiyet kurduğunu, düşmanlık ve taşkınlık yapmasalar bile zorla İslâm'a sokmak için Müslüman olmayanlarla savaşıldığını söylemek dedikodu, yalan ve İslâm'a iftiradan başka bir şey değildir. Muhammed Reşid Rızâ, Muhammed Abduh, *Menar Tefsiri=Tefsiru'l Kur'ani'l-Hakim Tefsiru'l-Menar*, çev. Ali Rıza Temel, Mehmet Erdoğan, yay. haz. Fikret Başar, Hamza Türkmen, İstanbul 2012, Ekin Yayınları, c. 12, s. 61, 89-94. *Menar Tefsiri=Tefsiru'l Kur'ani'l-Hakim Tefsiru'l-Menar*, çev. İbrahim Tüfekçi, Ali Rıza Temel, c. 11, s. 260, 281, 303. Muhammed İkbâl İslâm'ın yayılması uğruna kılıç kuşanmanın dinen yasak olduğunu ve meşru müdâfa durumu hariç bir müslümanın herhangi bir amaç için savaşı savunamayacağını iddia eder. Annemarie Schummel, *Gabriel's Wing a Study into The Religious Ideas of Sir Muhammad Iqbal*, Lahor: Iqbal Academy, 1989, s. 200. İslâm'ın kılıçla yayıldığı iddiasını reddetmek için Fazlurrahman benzer bir savunma psikolojisi içerisine girerek, İslâm kılıçla yayılmamıştır, der. Kılıç, Kur'an'ın öngördüğü dünya nizamını tesis edebilmek adına İslâm'ın nüfuz alanlarını genişletmek için kullanılmıştır. Ona göre kendilerinden istenilen ideolojinin tesisi iken toprakları genişletmeyi esas gaye haline getiren sonraki dönem Müslümanlarının cihâdî suistimal ettikleri söylenebilir. Cihâd etmenin çeşitli yolları vardır, silahla cihâd bunlardan sadece biridir. Fakat bir kimse İslâm'ın kılıçla yayıldığını asla söyleyemez. Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica 1994, s. 63. Benzer yaklaşımlar için bkz.

İslâm tarihinde savunma savaşlarına misal teşkil edebilecek hadiseler söz konusuysa da bu örneklerden hareketle cihâdın sadece meşru müdâfa durumlarında söz konusu olabileceğini iddia etmek, İslâm tarihiyle¹⁸ de cihâda dair ayet ve hadisler ve bunların klasik yorumuyla da desteklenebilecek bir yaklaşım gibi durmamaktadır.¹⁹ Bu nedenle İslâm'da cihâdı savunma savaşı olarak yeniden kurgulama gayretlerinde dikkat çeken yöntem mezheplere referanstan ziyade barış muhtevalı ayet ve hadisleri ön plana çıkararak onlara doğrudan müracaat etmek şeklinde tezahür etmiştir.²⁰ Bazı araştırmacılar gayr-ı Müslimlerle ilişkilerin esasını *barış*'ın teşkil ettiğini özellikle Hanefi mezhebine

---

Abdülvehhab Hallaf, *es-Siyâsetü's-şer'iyye: Nizâmü'd-deoleti'l-İslâmiyye fi's-suuni'd-düstûriyye ve'l-hariciyye ve'l-maliyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1987, s. 90. Mahmud Şeltut, *El-Kur'an ve'l-Kitâb*, Beyrut: Dârü'l-Feth 1983, s. 79, 80. İbrahim Kalın, "Batı'daki İslâm Algısının Tarihine Giriş", s. 39. Saffet Köse, "Cihâd Şiddete Referans Olabilir Mi?" *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2007, s. 50 vd. Ahmet Özel, "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2012/2), s. 46. Ahmet Özel, "Cihâd", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, s. 528, 529. Fatih Orhan, "Cihâd Kavramı Üzerinden İslâm'a Sürülme İstenen Leke: Terör", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), s. 98, 99.

¹⁸ Peygamber Efendimiz (s.a.v) zamanındaki müdâfa savaşı niteliği taşımayan seriyelerden örnekler için bkz. Zeynü'd-dîn Ahmed. b. Ahmed b. Abdî'l-Lâtîfî'z-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. Kâmil Miras, DİB Ankara: Yayınları Başkanlık Basımevi 1983, c. X, s. 126, 131.

¹⁹Kur'an-ı Kerim'de cihâda dair "*Şimdilik onlara güzel muâmele et.*" (Hicr 15/85), "*Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.*" (Nahl 16/125), "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yaşa ve Allah'a güven.*" (Enfal 8/61) barış muhtevalı ayetler mevcutsa da "*Fitne tamamen yok edilinceye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın.*" (Bakara 2/193), ve "*Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.*" (Tevbe 9/5) şeklinde mutlak olarak cihâdı emreden ayetler de mevcuttur. Klasik dönem uleması bu ayetlerin arasını telif için nesh metodunu işler ve mutlak olarak cihâdı emreden ayetlerin barış muhtevalı ayetleri nesh ettiğini savunur. Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi, *el-Mebcut*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983/1403. c. 10, s. 1, 2.

²⁰Muhammed Reşid Rızâ, Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Menar*, c. 11, s. 281, 282. Rudolph Peters, *İslâm ve Sömürgecilik: Modern Zamanlarda Cihâd Öğretisi*, s. 185, 205-209. Rudolph Peters, *Jihad in Classical and Modern Islam*, Princeton: Markus Wiener Publishers 1996, s.125, 126.

referansla ispat etmeye çalışmışsa da²¹ bu yaklaşım tarzı eleştiri konusu olmuştur.²²

Hanefiler'in temel metinleri de dâhil olmak üzere bütün mezheplere göre cihâdın asıl gayesi, "mücerret i'lâ-i kelimetullâh için küffâr ile savaşmak" şeklinde tespit edilmiştir. Buna göre herhangi bir taarruz olmasa da Allah'ın adını yüceltmek, hak dine çağırarak ve onu yaymak, müşriklerin direncini kırmak, Müslümanların emniyetini tesis etmek, küfür fitnesini ve küffârın şerrini def etmek, ehl-i kitabın ya Müslüman olmalarını ya da cizye vermelerini sağlamak cihâdın asıl gayesidir.²³ Cihâdı, ne barış muhtevalı bazı ayet ve hadislerle doğrudan müracaatla ne de klasik fıkıh müktesebatına referansla sırf savunma savaşı olarak yeniden yorumlamanın mümkün olmadığı gerçeği, modern dönemde Müslüman araştırmacıları klasik fıkıh usulü metodunu tenkide ve yeni yöntem arayışlarına sevk etmiş gözükmektedir. Fukaha klasik nesh teorisi ile barış muhtevalı ayet ve hadisleri kademeli olarak yürürlükten kaldırmak ve nihayetinde savaş muhtevalı ayet ve hadisleri tarihsel bağlamından koparıp her zaman ve mekân için geçerli hükümler olarak genelleştirmekle

---

²¹ Ahmet Özel, "Cihâd", DİA, VII, İstanbul 1993, s. 528. a. mlf; "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(2012/2), s. 46.

²² Mustafa Öztürk'e göre bu iddia gerçeği yansıtmamaktadır. Mustafa Öztürk, "Cihâd Ayetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları", s. 151. Talip Türcan'a göre bu iddia belli ölçüde klasik teoriyi tahrif anlamına gelmektedir. Talip Türcan, "İslâm Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihâd (Savaştan Barışa Doğru Bir Evrilme)", *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihâd* için. s. 291.

²³ Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginâni, *el-Hidâye şerhu bidâyetü'l-mübtedi*, Naim Eşref Nur Ahmed. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumü'l-İslâmiyye 1417, c. 4. s. 219, 220, 221. Serahsi, *el-Mebcut*, c. 10, s. 3, 5. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, thk. Ahmed el-Ali, Abdülcâbir el-Hulu, Tahran; el-Mecmaü'l Alemi li't-Takrib Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye 2010/1431, c. 3. s. 259. Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şirazi, *el-Mühezzeb fî Fikhi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Muhammed Zuhayli. -- Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996/1417. c. 5, s. 242, 243. Mevsili, *el-İhtiyar*, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsili, *el-İhtiyar li-ta'lili'l-muhtar*, ta'lik Mahmud Ebu Dakika. [y.y.: y.y.], 1951/1370. 1 c.'de 5 c., c. 4, s. 118.

tenkit edilmektedir. Klasik fıkıh usulü metodu yerine teklif edilen ise kutsal metne tarihselci yaklaşımlardır.²⁴ Fıkıh usulü metodunun özellikle modern dönemde şiddetli tenkitlere maruz kalması ve bunun arkasındaki saikler, tarihselci metodun muhtemel problemleri²⁵ bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Amacımız cihâd hakkındaki tüm bu modern tartışmaları zihinde muhafaza etmek suretiyle bir 18. yy. Osmanlı âliminin zihin dünyasında cihâdın hangi muhtevayla yer işgal ettiğini ve referans kaynaklarını tespitte çalışmaktan ibarettir. Makalede esas vurgumuz ise müellifin gayr-ı müslimlerle ilişkilerde savaşın esas olduğu bir teoriyi modern dönemde iddia edilenin aksine Hanefi ulemasına referansla savunmasına olacaktır.

Mehmed Sâlim Mirzâzâde (ö. 1156/1743): Hayatı ve Eserleri

Tezkire yazarı, divan şairi ve hattat olan Mehmed Sâlim Mirzazâde Cemâziyelevvel 1099 (Nisan 1688) tarihinde İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed'dir.²⁶ Sâlim ismi şairin mahlası, Mirzazâde²⁷ ise ilmiye sınıfından seçkin bir aileye mensub olduğunu gösteren lakabıdır.²⁸ Nitekim Batum doğumlu babası Mirza Mustafa Efendi Enderun'da yetişen üç şeyhülislâmın birincisidir.²⁹ Ayrıca kaynaklarda kendisine el-

---

²⁴ Mustafa Öztürk, "Cihâd Ayetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları", s. 112-114. a. mlf; "Kur'an, Yorum ve Şiddet Meselesi", *Bilimnâme* 32 (2016/3), s. 15-17, 32, 33. Cihâd ayet ve hadislerinin klasik usul dışında yeni bir metotla yorumlanmasına bir örnek olarak bkz. M. İzzet Derveze, *Allah Yolunda Cihâd*, çev. Ali Aslan, İstanbul: Bahar Yayınevi 1998.

²⁵ Tarihselci metoda yönelik tenkitler için bkz. Mehmet Paçacı, *Çağdaş Dönemde Kur'an ve Tefsire Ne Oldu?* İstanbul: Klasik Yayınları 2008.

²⁶ Hüseyin Güfta, "Sâlim", *DİA*, İstanbul, 2009, c. 36, s. 46.

²⁷ Mirza farsça bir ünvan olup hükümdar soyundan gelen manasında mir-zade veya amir-zade'nin kısaltılmış şeklidir. Bu ünvan ilk manası dışında asillere ve diğer ileri gelenlere de verilmektedir. R. Levy, "Mîrzâ", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, VIII. 361-362

²⁸ Murat Sula, *Mirzâzade Mehmed Sâlim Efendi ve Selâmetu'l-İnsân fî Muhâfazatı'l-Lisân Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2009. s. 40. Mirza kelimesinin anlamı için bkz.

²⁹ Mehmet İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul, 2005, c. 30, s.167.

Batûmî ve er-Rûmî nisbelerinin izafe edildiği görülür.³⁰ el-Batûmî nisbesinin izafe edilmesinin sebebi babasının Batum doğumlu olması, er-Rûmî nisbesinin izafe edilmesinin sebebi ise babasının on beş on altı yaşlarında İstanbul'a göç etmesidir.³¹ Mehmed Sâlim Efendi 1132 (1720) tarihine kadarki hal tercümesini tezkiresinde bizzat kendisi anlatır.³² Müellif ilk eğitimine doğumundan 4 yıl 4 ay 4 gün geçtikten sonra Yenibağçeli Çelebi Efendi yanında başlamıştır. Temel eğitiminin ardından sarf, nahiv, meani, mantık, hey'et, hikmet-i isrâk, hesap, fıkıh, tefsîr, hadîs ve edebiyat dair ilimleri babasından tahsîl etmiş, hadis icâzetini Muhammed b. Selâm el-İskenderânî'den almıştır. Sâlim efendi, babası ilmiye sınıfına mensub olduğu için 1104'te (1692-93) Şeyhülislâm Ebû Saidzâde Feyzullah Efendi'den mülâzım³³ oldu. İbtidâ-i hâric³⁴ rütbesiyle Eyüp'de Siyavuş Paşa Medrese'sinde göreve başlayan Sâlim, İstanbul'un çeşitli medreselerinde çeşitli rütbelerle³⁵ müderrislik yaptıktan sonra 1125'de (Eylül 1713) Süleymâniye Dârülhadisi müderrisliğine³⁶ yükseldi.³⁷ Yaklaşık iki ay gibi kısa bir süre sonra kadılık

³⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul, 1955, c. II, s. 324.

³¹ Murat Sula, *Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi*, s. 40.

³² Adnan İnce, *Sâlim Tezkiresi*, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1976-1977, s. Giriş bölümü V. Adnan İnce'nin yüksek lisans tezi olarak çalıştığı tezkire 2005'te basılmıştır. *Tezkiretüş-şu'arâ Sâlim Efendi*, haz. Adnan İnce, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2005.

³³ Mülazemet, medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada mesleki tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ile göreve başlamalarını ifade eder. Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *DİA*, İstanbul, 2006, c. 31, s. 537.

³⁴ Osmanlı medrese sisteminin ilk kademesini teşkil eden hâriç medresesi müderrislerinin derecesi. Mehmet İpşirli, "Medrese", *DİA*, İstanbul, 2003, c. 28, s. 327.

³⁵ Sâlim Efendi'nin kazandığı rütbeler hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Sula, *Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi*, s. 49.

³⁶ Kanunî'den itibaren Süleymaniye Darülhadisi Osmanlı devletinin en yüksek kadrolu medresesi, buraların başmüderrisleri de en yüksek rütbeli müderrisler sıfatını kazanmışlardır. Ali Yardım, "Darülhadis", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 8, s. 532.

³⁷ Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretüş-şu'arâ*, s. 1, 387, 388. Müellifin hadis ilmine dair bir eserinin olmamasından hareketle, onun hadis icâzetinin, Süleymaniye Dârülhadîs Medresesi'ne müderris olmasını kolaylaştırmak amacına matuf olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Murat Sula, *Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi*, s. 42.

mesleğini tercih edip Selanik kadısı³⁸ oldu. Ancak hakkındaki görevini suistimal ettiği, eğlenceye düşkün olduğu şeklindeki şikâyetler nedeniyle³⁹ 6 ay sonra azledilen Mehmed Sâlim Efendi, Serez'de iki ay süren zorunlu ikametten sonra İstanbul'a döndü. Babasının şeyhülislâm olmasıyla da 1126'da (Aralık 1714) Galata kadılığına tayin edildi. Muharrem 1127'de ise Mekke payesine⁴⁰ nâil oldu.⁴¹ Ancak yine hakkındaki şikâyetler nedeniyle 1127'de (Haziran 1715) Galata kadılığından, babası da şeyhülislâmlıktan azledilen⁴² Mehmed Sâlim Efendi babasıyla birlikte Trabzon'a sürgüne gönderildi. Bir buçuk yıl Trabzon'da kalan baba oğlun Şevval 1128'de (Eylül-Ekim 1716) Bolu'ya iki ay sonra da İstanbul'a dönmelerine müsaade edildi. 1132'ye kadar görevden el çektirilen Mehmed Sâlim Efendi'ye Keşan arpalık⁴³ olarak

---

³⁸ Kaynaklarda gelirinin azlığından dolayı Sâlim Efendi'nin bu vazifeden şikâyetçi olduğu bilgisi yer almaktadır. Ömer Faruk Akün, "Sâlim Mehmed Emin", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, s. 131.

³⁹Mehmed Sâlim Efendi'nin azledilmesine sebep davranışları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul: Enderun Kitabevi 1988. s. 47-50.

⁴⁰"XVI. yüzyılın sonlarından itibaren medreselerde olduğu gibi mevleviyet statüsündeki kadılıklarda da yeni uygulamalar ortaya çıktı. En çok dikkat çeken uygulama pâyeli tayinlerdir. Bu yeni uygulamayla beraber hem müderrisler hem de kadılıklar için biri mansıb, diğeri pâye olmak üzere iki statü belirlendi. Böylece bir makamın fiilen verilmesine "mansıb", aynı makamın fiilen işgal edilmeden sadece rütbe ve ünvanının alınıp kullanılmasına "pâye" denildi." Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29, s. 467, 468.

⁴¹Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretüş-şu'arâ*, s. 389. Hüseyin Güfta, "Sâlim", *DİA*, İstanbul, 2009, c. 36, s. 46.

⁴²Mehmed Sâlim Efendi'nin babası Mirza Mustafa Efendi'nin azli hususunda birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklara göre Mirza Mustafa Efendi kendisine rakip saydığı kazasker Ahmed ve Abdullah Efendiler aleyhine tertipte bulunduğu anlaşıldığından azledilmiştir. Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara, 1972, s. 115, 116. Mehmet İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", s. 168. Bazı kaynaklarda ise Mirza Mustafa Efendi'nin azlinin arkasında rakiplerinin tezgâhlanmış olduğu komplolar vardır. Ayrıntılar için bkz. Mevlüt Poyraz, "Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi (1040-1135/1630-1722): Biyografi Denemesi", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Artvin, 2017, c.1, s. 61.

⁴³"Osmanlılarda devlet memurlarına hizmette buldukları sürece maaşlarına ilâveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir için kullanılan terim." Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, İstanbul 1991, c. 3, s. 392.

verildi. 1132'de (Ocak 1720) ise İstanbul payesi verildi ve Balya kazası da arpalık olarak eklendi.⁴⁴ 1134'te (1722) kendi adını taşıyan tezkiresini Damad İbrahim Paşa'ya takdim eden Mehmed Sâlim Efendi 1134'te (1722) İstanbul kadılığına getirildi. Süresi dolunca 1135'te (Haziran 1723) azledildi. 1143'te (Kasım 1730) Anadolu kazaskerliğine getirilinceye kadar Avni Tarihi'ni Türkçe'ye çevirmek için kurulan heyette görevlendirilen Mehmed Sâlim, Anadolu kazaskerliğinden de bir yıl sonra azledildi. 1148'de (1736) Rumeli kazaskerliğine⁴⁵ tayin edilen Mehmed Sâlim Efendi, 1149'da (1736-1737) görev süresi dolunca görevden alındı. Rumeli kazaskerliğinden sonra başka bir göreve getirilmeyen Sâlim, 1156'da (1743) vefat etti.⁴⁶ Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi nahiv, tefsir, edebiyat, mantık, fıkıh, tabakat, tarih gibi pek çok alanda eser vermiş bir âlimdir. Müellifin belli başlı eserleri şunlardır: Nahiv ile ilgili eserleri, *'Aletu'l-hima fî kelimeti Lasiyyema, Selametu'l-insan fî muhafazati'l-lisan*, tefsir ile ilgili eseri *Risâle der tefsir*, edebiyat ile ilgili eserleri *Divan* ve *Kaside-i Sâlim Efendi*, tabakat ile ilgili eseri *Tezkiretü's-şu'arâ*, mantık ile ilgili eseri *Şah Hüseyin'e Haşiye / Haşiye-i Hüseyiniyye*, tarih ile ilgili eseri *'İkdu'l-cuman fî tarihi ehli'z-zaman tercümesi'*dir. Müellifin fıkha dair eseri makalemizin konusunu teşkil eden *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*'dır.⁴⁷

Neylü'r-Reşâd fî Emri'l-Cihâd

Klasik dönemde cihâda dair mesâil, tefsir ilmi çerçevesinde özellikle *Ahkâmü'l-Kur'ân* isimli eserlerde ele alınırken, fıkha dair literatür içerisinde mevzu, hususen *Kitâbu's-Siyer*, *Kitâbu'l-Cihâd*, *Kitâbu'l-Megâzî* isimli bölümlerde incelenmiştir. Benzer bir şekilde temel hadis kaynaklarının *Kitâbu'l-Cihâd*, *Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer*, *Kitâbu'l-Megâzî*, *Fezâilü'l-Cihâd* isimli başlıkları cihâd ahkâmına dairedir. *el-Ahkâmü's-*

⁴⁴ Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 389. Hüseyin Güfta, "Sâlim", s. 46. Ömer Faruk Akün, "Sâlim Mehmed Emin", c. 10, s. 131.

⁴⁵ Rumeli Kazaskerliği Şeyhülislâmlığa giden yolda son basamaktır. Mehmet İpşirli, "Müderri", *DİA*, İstanbul, 2006, c.31, s. 469.

⁴⁶ Hüseyin Güfta, "Sâlim", c. 36, s. 46. Ömer Faruk Akün, "Sâlim Mehmed Emin", c. 10, s. 131.

⁴⁷ Müellifin bütün eserleri ve eserlerin yazma nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan İnce, *Tezkiretü's-şu'arâ Sâlim Efendi*, s. 23-25. Murat Sula, *Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi*, s. 70-86.

Sultâniyye, es-Siyâsetu's-Şer'iyye gibi İslâm devlet teşkilâtı ve idâresiyle alakalı müstakil eserlerin içerisinde de cihâd ahkâmı yer almaktadır.

Tefsir, fıkıh ve hadis kitapları içerisinde, ayrıca İslâm devlet teşkilatına dair müstakil eserlerde bahis konusu olmuş cihâd ahkâmı, hicri II. asırdan itibaren müstakil kitap ve risâlelerin konusu haline gelmiştir. Cihâda dair ilk müstakil eser, hicri II. asırda, Türk asıllı Abdullah b. Mübârek (ö.181/797), tarafından *Kitâbu'l-Cihâd* isimyle telif edilmiş,⁴⁸ bu yüzyıldan itibaren de cihâda dair risâle yazmak bir gelenek haline gelmiştir.⁴⁹ Bu gelenek Osmanlı dönemi alimleri tarafından da devam ettirilmiştir.⁵⁰ Osmanlı döneminde telif edilmiş cihâd risâlelerini *Fezâil-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye* isimli bir makale yazarak ilk kez toplu bir biçimde zikreden ise Bursalı Mehmet Tahir'dir.⁵¹

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd* isimli risâlesi bir mukaddime ve 17 fasıldan müteşekkil olup, cihâd hakkında Türkçe yazılan risâleler içerisinde en mufassallarından birisidir.⁵² Müellif, eserin mukaddimesinde kendisini cihâd hakkında bir risâle yazmaya sevk eden sebebi, eski zamanlara nisbetle insanların cihâd konusuna yeterince ehemmiyet vermemesi olarak açıklar. Babasının şeyhülislâm oluncaya kadar çeşitli savaflara katıldığını, eskilerin dîn-i mübîni korumak için sarfettiği gayretleri babasından her daim şükranla dinlediğini, ancak zamanla

⁴⁸ Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, İstanbul 1998, c.1, s. 123.

⁴⁹ Ömer Faruk Akpınar, "İslâm Edebiyatında Kitâbü'l-Cihâdların Muhteva Gelişimi", *Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu*, 2016, c. 2, s. 255.

⁵⁰ Abdullah Taha İmamoğlu, "I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihâd Risâleleri" *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi*, (ed.) Halil Çetin-Lokman Erdemir, Çanakkale 2015, c. 1, s. 151, 155, 156, 173.

⁵¹ Bursalı Mehmed Tahir, "Fezail-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye", *SR*, IX/ 228 (1328), s. 347, 348. İmamoğlu, "Bursalı Mehmet Tahir'in makalesinde zikrettiği 38 Risâle sayısını, 55'e çıkarmış, 25 tanesinin de yazma ve matbu nüshalarını tespit etmiştir. Ayrıca I. Dünya Savaşı esnasında çıkan neşriyatta cihâdla ilgili yaklaşık 70 makaleyi tespit edip çalışmasına ilave etmiştir." Abdullah Taha İmamoğlu, "I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihâd Risâleleri", s. 173.

⁵² Ömer Faruk Akün, "Sâlim Mehmed Emin", c. 10, s. 132.

insanların cihâd konusuna eskisi kadar ehemmiyet vermediğini müşâhede ettiğini hatta bu hususta ne Allah'ın ne de kulların rıza göstermeyeceği nice işlerin meydana geldiğini dile getiren müellif, Allah ve Peygamber korkusunu ve dahi halifeye itaatin vacib olduğunu bilen birisi olarak cihâd emrini âyet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerle insanlara anlatmaya azm ettiğini ifade eder. *Risâle'*sinde harb ve kıtalin ve ulul emre itaatin vacib olduğunu gösteren delillerin yanısıra, küffâr gibi kendileriyle savaşılmaması gereken tavâif-i rezileyi de beyan ettiğini ifade eden müellif, eserini 1145/1732 tarihinde I. Mahmûd adına yazdığını ekler.⁵³ *Risâle'*nin birinci baskısı ise Osmanlı-Rus (93 harbi) savaşına yakın bir zamanda Vezirhanı içindeki Ali Bey matbaasında 1294/1877'de yapılmıştır.⁵⁴ Bir Mukaddime ve 17 fasıldan müteşekkil *Risâle'*nin fasıl başlıkları aşağıdaki şekildedir:

1. Cihâdın farz-ı kifâye olmasını beyan eder.
2. Cihâdın farz-ı ayn olmasını beyan eder.
3. Esnâ-yı seferde salâtların ahvalini beyan eder.
4. İmdâd-ı seferiye (devletin savaş masrafları için halktan aldığı örfî vergi) için alınan malı beyan eder.
5. Şuhedâ-yı kirâmın mertebelerini beyan eder.
6. Firar anî'z-zahf edenlerin (savaştan kaçanların) müstahakk-ı azâb olduğunu beyan eder.
7. A'dâ-yı dîn ile mukâtelenin (din düşmanlarıyla savaşın) keyfiyetini beyan eder.
8. A'dâ-yı din ile sulh ne vakit câiz olur, onu beyan eder.
9. Harbînin (düşman bir ülkenin vatandaşı olup eman ile islâm ülkesine giren) emânı ne vakitte câiz olur ve ne vakitte caiz olmaz, onu beyan eder.
10. Kismet-i ganâim (ganimetlerin taksimi) beyanındadır.
11. Mesârîf-ı cizye ve humus-i ganâim ve saire müteallik ahvâli beyan eder.
12. Tenfil (savaşa teşvik için ganimetten bağışlanan hususi pay) beyanındadır.
13. İstila-yı küffâr beyanındadır.
14. Dar-ı harb dar-ı İslâm'a münkalib oldukça (dönüşmek) yahut aksi halinde, onu beyan eder.
15. Harbînin istî'mânî beyanındadır.
16. Cizyenin vaz'ı câiz olanı ve olmayanı beyan eder.
17. Yehûd ve Nasâranın biye' ve kenîseleri (kiliseler) beyanındadır.

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin cihâd risalesinin temel referans kaynakları ise Hanefî mezhebinin "mütûn-i erbaa"

⁵³M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 6,7.

⁵⁴M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 158.

ismiyle meşhur dört temel metninden biri olarak kabul edilen Mevsilî'ye ait, *el-Muhtâr li'l-Fetoâ'nın* şerhi "*el-İhtiyâr*"ın, *Kitâbu's-Siyer* bölümü,⁵⁵ Hanefî fıkhnın en meşhur ve muteber metinlerinden biri olarak kabul edilen Burhâneddin el-Merginânî'nin (ö.593/1197) *el-Hidâyesi'nin* *Kitâbu's-Siyer* bölümü,⁵⁶ müellifin "*Kitâb-ı Kuhistânî* şeklinde atıfta bulunduğu Hanefî alimi Kuhistânî'nin (ö.962/1555) fıkha dair kitabı *Câmiü'r-rumuz'u*,⁵⁷dur.⁵⁸ Bu üç esere nazaran daha az olmakla birlikte Hanefi literatürünün en önemli eserlerinden biri kabul edilen Serahsî'nin (ö.483/1090) *el-Mebсут'unun* *Kitabûs-Siyer* bölümü⁵⁹ ve yine Serahsî'nin *Şerhu's-Siyeril-kebîr'i*⁶⁰ Merginânî'nin *el-Hidâye'*den önce kaleme aldığı *Bidâyetü'l-mübtedi* ve *Kifâyetü'l-müntehâ* isimli eserleri⁶¹, Osmanlı hukukçusu Molla Hüsrev'in (ö.885/1480) *Gurer* ve *Dürer* diye meşhur *Gurerü'l-ahkâm* ve şerhi *Dürerü'l-hükkâm* isimli Hanefî fıkhnına dair eserleri,⁶² Hanefî fıkhnına dair ünlü fetva kitapları *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*⁶³ ve *el-*

⁵⁵ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 10. Müellif bu eserlere *Risâlesi'nin* muhtelif yerlerinde pek çok kez atıfta bulunmakta ve onlardan özellikle de *Hidâye'*den uzun nakiller yapmaktadır. Biz burada eserlerin isminin geçtiği bir sayfaya misal olarak işaret etmekteyiz.

⁵⁶ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 11. Müellif zaman zaman *Hidâye'nin* yanı sıra "*Bidâyetü'l-Mübtedî* ve *Kifâyetü'l-Müntehâ* isimli eserlere de atıfta bulunmaktadır. *Kifâye*, *Bidâye'nin* şerhidir fakat çok uzun olduğundan Merginani eserini tamamlamaktan vazgeçip *Bidâye'ye* şerh olarak daha muhtasar bir eser olan *Hidâye'yi* kaleme almıştır. Ferhat Koca, "*Merginani*", *DİA*, İstanbul 2004, c. 29, s. 183. M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 153.

⁵⁷ "Müellifin *Kitâb-ı Kuhistânî* şeklinde referansta bulunduğu alim Şemsüddin Muhammed b. Husâmüddin el-Horasânî el Kuhistânî (962/1554) horasan kasabalarından Kuhistan'da doğmuş bir Hanefî fıkhn alimidir. Güçlü bir hafızaya sahip olan ve fıkhn sahasında ilerleyerek fetva vermeye başlayan Kuhistânî'nin, Şah İsmail'in Sünni ulemaya yönelik baskıları yüzünden Buhara'da inzivaya çekildiği ve *Câmiü'r-rumuz* adlı eserini burada tamamladığı tahmin edilmektedir. *Câmiü'r-rumuz* Hanefi mezhebinde "mütân-i erbea" olarak anılan dört muteber kitaptan biri olan Tacüşşeria'nın *Vikâyetü'r-rivâyesine* Sadrüşşeria'nın yazdığı *en-Nukâye* adlı muhtasarın şerhidir." Ahmet Yaman, "*Kuhistânî*", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 348. Ahmet Özel, *Hanefi Fıkhn Alimleri*, Ankara: TDV 2014, s. 250.

⁵⁸M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 12.

⁵⁹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 123.

⁶⁰ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 149.

⁶¹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 153.

⁶² M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 149.

⁶³ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 35.

Feteva'z-Zahiriyye ⁶⁴ müellifin müracaat ettiği diğer bazı kaynaklardır.

Müellif cihâd ayetlerinin tefsirinde ise Hanefi mezhebinin meşhur fakih ve müfessiri olan Ebü'l-Leys Semerkandi'nin (ö.373/983) *Tefsiru Ebi'l-Leys es-Semerkandi* ismiyle meşhur *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim*'ine ⁶⁵, Şafi mezhebine mensup olan Fahreddin er-Râzi'nin (ö.606/1210) *Tefsirü'l-Kebir ve Tefsirü'r-Râzi* isimleriyle meşhur *Mefâtihu'l-Gayb* ⁶⁶ isimli eserine ve eserinin adını zikretmeden büyük alim Beyzâvi'nin tefsiri diye atıfta bulunduğu meşhur Şafî fakih ve müfessiri Kadı Beyzâvi'nin (ö.685/1286) tefsiri *Envârü't-tenzîl*'e müracaat eder.⁶⁷

Mirzazâde Mehmed Salim Efendi eserinde cihâd ahkâmını Hanefi ulemasına atıfla beyan ettiğinden müellifin cihâd anlayışını ortaya koymaya yönelik gayretimiz aynı zamanda klasik dönem Hanefi ulemasının cihâd anlayışının genel karakterini izhar edici bir nitelik de arzedecektir. Bu nedenle biz kaynak verirken *Risâle*'nin yanı sıra müellifin en çok atıfta bulunduğu üç eserin, *el-İhtiyâr*, *el-Hidâye* ve *Camiür-rumuz*'un ilgili kısımlarına da mümkün oldukça referansta bulunacağız. Amacımız mevzunun bu eserlerden de takibini kolaylaştırmaktır.

Sürekli ve Kesintisiz Savaş Olarak Cihâd

Cihâdın Tanımı

Herhangi bir hususta ziyadesiyle çalışmak, bir işte mübalağa göstermek anlamına gelen “cehd” kökünden türeyen cihâd terimi,⁶⁸ biri genel, diğeri dar olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Cihâdın genel anlamı, düşman ile savaşı da kapsayacak şekilde Allah yolunda sarfedilen gayretlerin tamamını içine alır. Buna göre küffâr ve münafıklarla burhan ve hüccet getirmek suretiyle mücâhede, dalâlet ehline karşı kılıçla cihâd, nefisle mücâhede, şeytanla mücâhede, Allah'a yaklaşmak

⁶⁴ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-kihâd*, s. 144.

⁶⁵ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-kihâd*, s. 15.

⁶⁶ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-kihâd*, s. 38.

⁶⁷ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-kihâd*, s. 19.

⁶⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, c. 3, s. 334.

amacıyla kalple cihâd geniş manada cihâdın kapsamına girer.⁶⁹ Dar manada cihâd ise “gayr-ı müslimlerle savaş” anlamına hasredilmiştir.⁷⁰

Modern dönemin aksine klasik dönem uleması cihâdın tanımını üzerinde durmaz. Cihâd hakkındaki kitap ve risâlelerde cihâdın dar manası esas alınır ve doğrudan cihâdın hükmü ile mevzuya başlanılır.⁷¹ Modern dönemde ise cihâdı savunma savaşı olarak yeniden kurgulamak gayretinden dolayı cihâdın genel manasına vurgu yapıp savaş dışında da cihâd yöntemlerinin bulunduğu hatta bunların daha makbul olduğunun altı çizilir.⁷² Eserini klasik dönem Hanefi ulemasına referanslarla teşkil eden Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi de *Risâle*'sinde cihâdı tanımlamaz. *Risâle*'nin birinci ve ikinci faslı cihâdın farziyeti hakkında olup bu fasıllarda ve *Risâle*'nin tamamında cihâddan bahsederken müellif “mücerret i'lâ-i kelimetullâh için küffâr ile ve sâir mukâtelesi şer'an iktizâ edenler ile harb ve kitâl” ifadelerini kullanır.⁷³ Cihâdı dar manasına yani sadece *gayr-ı müslimlerle savaş* anlamına hasr eden bu ifadeler de “mücerret i'lâ-i kelimetullâh” yani “sırf Allah'ın dinini yaymak ve yüceltmek” ifadesi hassaten önemlidir. Zira bu ifade müellifin cihâdı sadece meşru müdâfa durumlarına hasretmediğini gösterir. Nitekim *Risâle*'de meşru müdâfa durumlarındaki cihâdın keyfiyeti, sâir durumlardaki cihâdın keyfiyetinden cihâdın hükmünü izâh sadedinde ayrılır.

Cihâdın Hükmü

Cihâdın hükmünü “Kitap, Sünnet ve icmâ-ı ümmet ile sabit, inkarının kişiyi küfre götürdüğü, muhkem bir farz” olarak

---

⁶⁹Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifil-Kitâbi'l-aziz*, thk. Ali en-Neccâr, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, [t.y.] c. 2, s. 401-403.

⁷⁰Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. 3. s. 227 vd.

⁷¹Serahsi, *el-Mebcut*, c. 10, s. 3. İbn Kudame, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Riyad; Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1999/1419, c. 13, s. 5, 6. Şirazi, *el-Mühezzeb*, c. 5, s. 226. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, c. 3. s. 228, 229.

⁷²Muhammed Reşid Rızâ, Muhammed Abduh, Menar *Tefsiri=Tefsiru'l Kur'ani'l-Hakim Tefsiru'l-Menar*, c. 12, s. 89.

⁷³M. Sâlim Mirzazâde, *Neylî'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 11, 12, 13, 16, 28, 42, 98.

açıklayan Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi,⁷⁴ düşmanın Müslümanlar üzerine saldırısı durumlarında ilan edilen nefir-i âmm (umûmi seferberlik) zamanlarına Müslümanların meşru müdâfa haklarının doğduğu zamanlar olarak işaret eder. Bu durumda cihâd her müslümana farz-ı ayn'dır.⁷⁵ Buna göre Müslüman memleketlere düşman hücum etse emr-i cihâd bütün insanların üzerine farzdır. Kadın ve köle bile bu emri yerine getirmekle vazifelidir. Şer'i meselelerin ekserisinde kadınlar kocalarının iznine bağlı, köleler efendilerinin rızasına muhtaçlarsa da düşman saldırısı durumunda bunlara bakılmayıp, koca karısına, efendi kölesine izin versin veya vermesin bütün Müslümanlar kudretleri nispetince ölünceye kadar çarpışıp düşmanı def etmelidir. Tıpkı oruç ve namaz ibadetinde olduğu gibi koca ile efendinin hakları böyle zamanlarda söz konusu değildir. Bir koca karısına namaz kılma, oruç tutma dese, ona itaat vebâl olduğu gibi, bir efendi kölesine namazın ve orucun terkinini emretse makbûl değildir ve bu emre muhâlefet vâcibdir. Zirâ Hâlık'a ma'siyet konusunda mahlûka itaat söz konusu olamaz.⁷⁶

Nefir-i âmm zamanları gibi meşru müdâfa durumları dışında ise cihâd farz-ı kifâyedir.⁷⁷ Müellifin bu ikinci durumdaki cihad sorumluluğu hakkında altına çizdiği husus bu durumda düşmanın taarruzunun beklenmeyeceğidir. Düşman, İslâm

---

⁷⁴M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 10. Mevsili, *el-İhtiyar*, c. 4, s. 117.

⁷⁵M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 18. Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 117. Merginani, *el-Hidaye*, c. 4, s. 218. Şemseddin Muhammed b. Hüsameddin el-Horasani Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz fî şerhi'n-Nukaye*, İstanbul: Matbaatü'l-Ma'sumiyye, 1291. 1 c.'de 2 c., c. 2, s. 310. Serahsi, *el-Mebsut*, s. c.10, s. 3.

⁷⁶M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 19. Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 118. Merginani, *el-Hidaye*, s. c. 4, s. 219. Kuhistâni, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 310.

⁷⁷M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 11, 18. Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 117. Merginâni, *el-Hidâye*, c. 4, s. 217. Nefir-i âmm söz konusu olmadığı zamanlarda cihâdın farz-ı kifaye değil *tatavvu* (nafile) olduğu görüşü varsa da sahih görüş olarak kabul görmemiştir. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 310. İbn Rüşd, ulemanın cihâdın farz-ı kifaye oluşunda ittifak ettiğini sadece Abdullah b. Hasan'ın nafile olarak kabul ettiğini söyler. *Bidâyetü'l-Müctehid*, s. 227, 228. Kaynaklarda cihâdî sadece savunma savaşından ibaret gören bir fakih olarak Süfyan es-Sevri'ye (ö.161/778) işaret edilir. Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, thk. Selâhaddin el-Müneccid. [y.y.]: Matbaatu Mısır, 1958. c. 1. s. 187.

beldelerinden birine ve ehl-i İslâm'dan kimseye taarruz etmeseler bile güç kudret olduğu müddetçe *mücerret i'lâ-i kelimetullâh* için mâl ile beden ile cihâd etmek Müslümanlara farz-ı kifâyedir diyen müellif,⁷⁸ bu durumda cihâdın farzı kifaye oluşunun gerekçesini ise, şayet bütün müslümanlar cihâd ile meşgul olurlarsa maslahat-ı sâire atâlete terkedilmiş olur, ifadeleriyle açıklar.⁷⁹

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi nazarında bu ikinci manadaki cihâd *kıyâmete kadar kesintisiz sürecek bir mükellefiyettir*. Farzı kifaye de senede bir kere yerine getirilmekle eda edilebilir. Ona göre bütün fıkıh kitaplarında yer alan “*Hiç kimse cihâd-ı ikâme etmez sonra bütün insanlar onu terk ederse cihâd bütün insanlara vâcib olur*” hükmü, *cihâdın kıyâmete kadar sürecek bir farz olmasını* izah ve teyid edici bir açıklamadır. Bu nedenle bir mahalde cidâl (muharebe) iktizâ eylese, hiç kimse bu hizmeti edâya girişmese, gevşeklik gösterip bu hususa ehemmiyet vermese tamamı günahkâr olur.⁸⁰

“*İmâm'ın dârü'l-harbe her sene bir veya iki kere seriyye göndermesi gerekir*” hükmü de yine *cihâdın kıyâmete kadar sürecek bir mükellefiyet olmasını* teyit edici nitelikte bir hükümdür. Müellif bu hususta reâyâ ve berâyânın (vergi veren halk) sorumluluklarına işaret eder. Kendilerinden senelik tekalif (vergi) alınmış olsa bile reâyâ ve berâyânın biraz mal vererek askerinin techizine ve hazineye yardım etmesi ve bu suretle halife hazretlerine bu konuda yardımcı olmaları vaciptir. İmâm-ı müslimîn de, reâyâ ve berâyânın üzerlerine ilave yük binmesi pahasına bile olsa, dâr-ı harbe senede bir kere seriyye göndermese bütün günah üzerindedir.⁸¹ Bu nedenle imam-ı müslimin “*Allah'a itaat ediniz,*

⁷⁸ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 12. Merginâni, *el-Hidâye*, c. 4, s. 219. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 310.

⁷⁹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 11. Merginâni, *el-Hidâye*, s. 217, 218. Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 118. Serahsi, *el-Mebsut*, s. c.10, s. 3.

⁸⁰ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 11. Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 117. Merginâni, *el-Hidâye*, s. 217.

⁸¹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 11, 12. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 310. Hanefi uleması Kuhistani'ye nisbetle söz konusu edilen senede bir kere cihâda çıkmanın Müslümanların sorumluluğu olduğu görüşü diğer mezhepler tarafından da paylaşılır. Bir seneden daha fazla bir süre cihâdı ertelemenin düşmanı Müslümanlara karşı hırslı, tamahkar kılacağı, Müslümanların zayıf olması gibi bir özre binaen cihâdın ancak tehir edilebileceği

Rasûle itaat ediniz ve ulu'l-emre de" (Nisa 4/59) şeklindeki kavli-şerif ile askerlerine emretmeli, onlar da bu emr ile memuriyetin şeref u şanının farkında olarak ve mücerret hazret-i Rabbü'l-âlemîn'in rızâ-yı şerifini tahsil için koyunun tuza seğırtmesi gibi cenke öylece harîs olmalıdır. Müellif tüm bu gayretin neticesi olarak dünyevi ve uhrevi kazanımlara işaret eder, hatta *hiç çekiş döğüş yok iken* bir grup müslümanın seriye tarikiyle tayin olunup, küffâr üzerine onların gönderilmesiyle pek çok dünyevi ve uhrevi nimetlere ulaşmanın vacip olduğunu söyler.⁸² Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi senede en az bir kere küffâr üzerine seriyye gönderilmesinin gerekliliğinin rahat ve emniyet zamanları için söz konusu olduğunu, ihtiyaç hasıl olduğu zamanlarda ise gerek padişah, gerek asker, gerek reâyâ ve berâyânın bu emre beden, mal ve can ile çalışmasının mecburi bulunduğunu ekler. Öyle ki, sulh zamanlarında bile harb ve kıtâli hâzır bilip, sefer mühimmatlarının tamamını toplayıp, itaatkar askerleri de tedarik edip, elden gelirse doğudan batıya i'lâ-i kelimetullâhı tevhide sa'y u ihtimâm olunmak lazımdır.⁸³

Cihâd Farîzasının Delilleri

Kur'an-ı Kerim'de bir kısmı barış muhtevalı olmak üzere muhtelif içeriklere sahip cihâda dair pek çok âyet-i kerime mevcuttur. Klasik dönem uleması bu âyetlerin arasını telif için nesh metodunu işletmek suretiyle, onları, sonra gelen âyetin öncekinin hükmünü kaldırdığı bir kaç aşamada yorumlar. Başlangıçta Allah (c.c.), "*Şimdilik onlara güzel muâmele et*" (Hicr 15/85), "*Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.*" (Nahl 16/125) şeklindeki âyet-i kerimelerle Peygamberine (s.a.v) müşriklerden uzak durmasını emretmişken, daha sonra "*Kendileriyle savaşılanlara (müminlere) zulme uğramış olmaları nedeniyle (savaş konusunda) izin verildi.*" (Hacc 22/39) mealindeki âyet-i kerime ile Müslümanların kendilerine yönelik bir saldırı durumunda meşru müdâfada bulunmalarına izin vermiştir. "*Fitne tamamen yok edilinceye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın.*" (Bakara 2/193)

---

görüğü için bkz. Şirazi, *el-Mühezzeb*, c. 5, s. 228, 229. İbn Kudame, *el-Muğni*, c. 13, s. 8.

⁸² M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 12.

⁸³ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 12-13.

ve “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.” (Tevbe 9/5) şeklindeki âyet-i kerimelerle ise Müslümanların savunma pozisyonundan çıkıp saldırı durumuna geçmeleri emredilmiştir.⁸⁴ Müslümanlara Mekke döneminde cihâd izni verilmeyişinin hikmeti olarak Müslümanların Mekke döneminde azınlıkta olmalarına işaret edilir. Ayrıca Mekke döneminde Müslümanların müşrik aileleriyle bir arada bulunmaları ve cihâda izin verilmesi durumunda her evde kan akmasının kaçınılmaz olması da bir diğer sebeptir. Bu nedenle Müslümanların saldırı durumuna geçmelerine ancak hicretten sonra izin verilmiştir.⁸⁵ Modern dönemde ise barış ve sabır muhtevalı ayetler ön plana çıkarılırken, cihâdın nihai aşamasına dair bu ayetler çeşitli tevellere konu edilir. Reşid Rıza'nın “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün” (Tevbe 9/5) ayetindeki “müşrikler” lafzını fukahanın umum ifade olarak kabul etmesini tenkit etmesi ve buradaki ifadenin “Müslümanlarla aralarındaki ahdi bozan Arap müşrikler” şeklinde tahsisinin isabetli olacağını iddia etmesi⁸⁶ benzer bir şekilde cizye ayetindeki ulemanın mutlak savaş emri olarak kabul ettiği emri “size baskı, dininizden döndürme gayreti, sizi veya barışınızı tehdit etme gibi harbi gerekli kılacak bir durum olduğunda” ifadeleriyle takyidi bu açıdan dikkat çekicidir.⁸⁷

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, Hanefi ulemaya referansla cihâdın farziyetinin delili olarak, klasik doktrinde Allah tealanın Müslümanları meşru müdâfa dışındaki durumlarda da cihâdla yükümlü tuttuğuna delil olarak gösterilen ve cizye ayeti olarak bilinen “Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşın” (Tevbe 9/29) ayet-i kerimesi ile, seyf (kılıç) ayeti olarak bilinen “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün” (Tevbe 9/5) mealindeki âyet-i kerimelere işaret eder.⁸⁸

---

⁸⁴ Serahsi, *Mebcut*, c. 10, s. 1, 2. a. mlf; *Şerhu's-Siyeril-kebir*, c.1, s. 188.

⁸⁵ Sabuni, Muhammed Ali, *Ahkâm Tefsiri*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul 2017, s. 224.

⁸⁶ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c. 11. s. 439. Benzer bir yorum için bkz. İzzet Derveze, *Allah Yolunda Cihâd*, çev. Ali İhsan, İstanbul: Bahar Yayınevi 1998. s. 85 vd.

⁸⁷ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c. 12. s. 71.

⁸⁸ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 10. Mevsili, *el-İhtiyar*, c. 4, s. 117.

Ayetlerin delaleti hadis-i şeriflerle takviye edilir. Müellifin müracaat ettiği ilk hadis yine modern dönemde cihâdı sırf meşru müdâfa savaşı olarak kabul etmenin önünde engel olarak görülen ve bu nedenle yeniden yorumu tabi tutulan⁸⁹ “İnsanlarla Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik edinceye kadar savaşmakla emrolundum”⁹⁰ şeklindeki hadis-i şerif ile, “Kıyamete kadar cihâd devam edecek. Hatta ümmetinden bir topluluk deccâl ile harb eder”⁹¹ şeklindeki hadis-i şerifdir. Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, modern dönemin aksine bu hadislerle bir taraftan cihâdın farzîyetinin delilleri olarak müracaat ederken, diğer taraftan onlara, cihâdın, kıyamete kadar sürekli ve kesintisiz bir şekilde yerine getirilmesinin Müslümanların yükümlülüğü olduğuna delil teşkil etmeleri bağlamında müracaat eder.⁹² Bu mana “Kim gaza etmeden ve kendini gazaya hazırlamadan ölürse nifaktan bir şube üzerinde ölür.”⁹³ şeklindeki hadis-i şerif ile de tekid edilir. Buna göre bir kimse gaza etmeden yahut gazilerin evsâf-ı kemâlini işitip gazaya özenmeden ölse bu kimse nifaktan bir hisse üzere ölmüş ve dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâyâ alâmet-i nifâk ile gitmiş olur.⁹⁴ Müellifin cihâdın farzîyeti ve sürekli bir yükümlülük oluşu hakkında müracaat ettiği nihai delili ise icmâ-ı ümmettir. Buna göre cihâd, Efendimiz'den (s.a.v) günümüze kadar sünnet-i müttebeadır ve Hulefâ-ı Râşidîn hazarâtının zaman-ı şeriflerinden bu vakte gelinceye kadar herkes bu emr-i mezkûrda ittifak etmiştir.⁹⁵

Buraya kadar naklettiğimiz delillere müellif, mutlak olarak cihâdın farzîyeti ve kıyamete kadar sürecek bir yükümlülük olması hususunda müracaat etmişken, cihâdın farz-ı ayn oluşuna dair açtığı fasılda bu delillere ilave deliller nakleder. İlk olarak “Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihâd edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.” (Tevbe 9/41) şeklindeki âyet-i kerimeyi umûmî seferberlik

⁸⁹ İzzet Derveze, *Allah Yolunda Cihâd*, s. 89 vd.

⁹⁰ Buhârî, “İman”, 17; Müslim, “İman”, 32.

⁹¹ Ebû Dâvud, “Cihâd”, 33.

⁹² M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 10, 11. Mevsîli, *el-İhtiyar*, s. 117. Merginani, *el-Hidaye*, c. 4, s. 217, 221. Serahsi, *el-Mebcut*, s. 2, 3.

⁹³ Müslim, “İmare” 158; Ebu Davud, “Cihâd” 17; Nesâî, “Cihâd” 2.

⁹⁴ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 13.

⁹⁵ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 10. Mevsîli, *el-İhtiyar*, s. 117.

durumlarında cihâdın farz-ı ayn oluşuna delil olarak aktarır.⁹⁶ Âyet-i kerîmede geçen *hafif olarak* (hifâfen) ve *ağır olarak* (sigâlen) kelimelerinin muhtelif izâhları için Kadı Beydâvî'nin tefsirine müracaat eden müellif, umûmî seferberlik durumlarında bütün Müslümanların, *hifâfen* yani gerek gazaya istekli olsunlar, *sigâlen* gerekse gaza kendilerine güç ve ağır gelsin, *hifâfen* yani gerek evladı iyâlleri az olup geride kalıp menzillerinizin tedbirini eder kimseleri olmasın, *sigâlen* yani gerekse evlâd-ı iyâlleri çok olsun, *hifâfen* yani gerek piyade olsunlar *sigâlen* yani gerekse süvâri, *hifâfen* yani gerek sıhhatli olsunlar *sigâlen* yani gerekse bir hastalıkları olsun, bunları bahane etmeyip can u bâş ile emri ilâhîyi yerine getirmekle memur olmalarının bu âyet-i kerîmenin gereği olduğunu söyler.⁹⁷ Mazereti bulunanların bu âyet-i kerîmenin umumundan çıkarılması "*Köre vebal yoktur.*" (Fetih 48/17) şeklindeki âyet-i kerime ile söz konusu olmuştur. Bu âyet-i kerîmenin nüzulünden önce mazereti bulunanlar da cihâdla yükümlü idi. Nitekim *hifâfen* ve *sigâlen* kelimelerinin muhtelif tefsirlerinden hasta olsanız dahi şeklindeki yorum, âmâ olan İbn Mektûm'un (r.a) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nefir-i âmm zamanında "Bana da cihâd vacip midir" sualine Efendimiz'in (s.a.v.) "evet sana da" şeklindeki cevabına mebnîdir. "*Köre vebal yoktur.*" (Fetih 48/17) şeklindeki âyet-i kerime bu hâdise üzerine nâzil olmuş ve İbn Mektûm (r.a) nüfûr u hurûctan afv buyrulmuştur.⁹⁸

"Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. (Bakara 2/216)", "Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın." (Tevbe 9/36), "Size Allah yolunda sefere çıkın denildiğinde yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı pek az bir şeydir." (Tevbe 9/38), "Allah yolunda sefere çıkmazsanız sizi elem dolu bir azapla cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir. Siz ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir." (Tevbe 9/39), "Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa kafir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü

⁹⁶ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s.18. Mevsili, *el-İhtiyar*, s.117. Merginani, *el-Hidaye*, c. 4, s. 218.

⁹⁷ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s.18-23.

⁹⁸ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 23.

onlar anlamayan bir topluluktur." (Enfal 8/65) şeklindeki âyet-i kerimeler de müellifin, cihâdın farz-ı ayn oluşu hakkında serdettiği delillerden bir kısmıdır. Müellif bu âyet-i kerimelerin tefsiri için Semerkandi'nin *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim'i*, Fahreddin er-Râzi'nin *Tefsirü'l-Kebir'i* ve Kadı Beyzâvi'nin *Envârü't-tenzîl'ine* müracaat etmekte ve bu eserlerden oldukça uzun nakillerde bulunmaktadır.⁹⁹

Cihâdın Meşruiyet Gerekçesi

Risâle'nin "din düşmanlarıyla mukâtelenin keyfiyetini beyan" isimli yedinci faslı cihâdın meşruiyet gerekçesinin ayrıntıları hakkında olup, cihâdın gayesi bu bölümde Hanefiler açısından *kâfirin İslâm'ı kabul edip itaat etmesi*¹⁰⁰ ve *düşmanın şerrini defetmek*¹⁰¹ olarak tespit edilirken, cihâdın illeti yani katli caiz ve meşru kılan şey *harb* ve *kıtal*¹⁰² olarak açıklanır.

Giriş bölümünde işaret ettiğimiz üzere mezhepler arasında Allah'ın dinini yaymak ve yüceltmek, düşmanın şerrini defetmek gibi cihâdla ulaşılmak istenen gaye açısından ittifak¹⁰³ söz konusu ise de cihâdın illeti hususunda bizzat Mirzazâde'nin de işaret ettiği üzere ulema arasında iki farklı görüş vardır. Şafilere göre cihâdın illeti *kâfirin küfrü* iken, Hanefilere göre *kâfirin küfrü* olmayıp gerekçe *harb* ve *kıtal*'dir. Yani düşmanın harbe muktedir olmasıdır.¹⁰⁴ Bu görüş ayrılığı bazı meselelerin gerekçelendirilmesindeki farklılığın da temel sebebini teşkil etmiştir. Mesela, Müslümanlar, küffârı, İslâm'a davet etmeden katl etseler her ne kadar günahkar olurlarsa da onlar için kısas, diyet ve kefaret gibi bir garâmet (tazmin) teveccüh eylemez. Bu durumda tazminat gerekmemesinin Şafi mezhebine göre sebebi, onların kafir olmasıdır. İslâm dini üzere olmadıklarından öldürülmeleri durumunda din kardeşini öldürmenin gereği olan garâmet-i mezkûra söz konusu olmaz. Hanefi mezhebine göre ise

⁹⁹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 25-53.

¹⁰⁰ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 110.

¹⁰¹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 119.

¹⁰² M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 117.

¹⁰³ Serahsi, *el-Mebcut*, c. 10, s. 3, 5. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. 3, s. 259.

Merginâni, *el-Hidâye* c. 4, s. 220, 221. Şirazi, *el-Mühezzeb* c. 5, s. 242, 243. Mevsili, *el-İhtiyar*, c. 4, s. 118.

¹⁰⁴ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 112.

bu durumda tazminatın gerekmemesinin sebebi kâfirin küfrü olmayıp, hükmün sebebi onların hıfz altında olmamaları dâr-ı harbte bulunmalarıdır.¹⁰⁵

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, *kâfirin İslâm'ı kabul edip itaat etmesi'nin cihâdın meşruiyet gerekçesi olduğuna delil olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Ben nâs ile mukâteleye memurum tâ onlar kelimetullâh-i tevhidî ikrâr ve itiraf edinceye dek. Onlar kelime-i tevhidî mukır olurlarsa kanları benden ismetde olur"* sözüne işaret eder. Bu hadis-i şerifin gereği olarak ehl-i İslâm dâr-ı harbte dahil olup dâr-ı harbten bir şehri yahut bir kaleyi muhasara eylerse o şehirde yahut o kalede bulunan müşrikleri ilk önce İslâm'a davet etmelidir. Müellif İbn Abbas'dan (r.a.) nakledilen rivâyetlere atıfla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamasının da bu yönde cereyan ettiğini ekler. Peygamberimiz (s.a.v.) bir kavm ile savaşa giriştiklerinde ilk önce onları İslâm'a davet etmiş, eğer onlar İslâm'ı kabul edip itaat ederlerse onların kîtâlından vazgeçmiştir. Çünkü onların İslâm'ı kabulüyle maksad hâsıl olur ve cenke hâcet kalmaz.¹⁰⁶ Müellif bu davetin, mukâtele ve muhârebenin sebebinin düşman ile savaşıp galib gelmek, onların mallarını alıp, çocuklarını esir etmek olmadığını da isbat ettiğini özellikle belirtir.¹⁰⁷ Cihâdın gayesi küffârın İslâm'ı kabulünü sağlamak olduğuna göre kendilerine İslâm daveti ulaşmayanlarla savaşmak da caiz değildir.¹⁰⁸ Bu yüzden Müslümanlar İslâm'a davetten

---

¹⁰⁵ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 112. İmam Şafi'nin kâfirin küfrünü kîtâl'in illeti sayması hakkında ayrıca bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. 3, s. 247.

¹⁰⁶ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 110. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 221. Mevsîli, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 118, 119. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 312. İbn Rüşd cihâddan evvel düşmanı İslâm'a davet hususunun mezhepler arasında ittifak konusu olduğunu, ihtilafın harbin tekrarı durumunda davetin de tekrarlanmasının gerekli olup olmadığı hususunda cereyan ettiğini söyler. Bu noktada bazısı gerekir, bazısı müstehaptır derken bazısı da ne gerekir ne de müstehaptır demiştir. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. 3, s. 252, 253.

¹⁰⁷ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 111. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 222.

¹⁰⁸ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 111, 112. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 222. Mevsîli, İslâm'a davet etmeden savaşmanın caiz olduğuna dair bir görüş bulunduğuna dikkat çeker. Gereğesi İslâm'ın darü'l-harbte bile yayılmış olmasıdır. Ancak bu görüşe, bazı yerlerde İslâm'ın yayılmış olması her yerde yayıldığı anlamına gelmeyeceği gerekçesiyle muhalefet edilmiştir. Bu yüzden komutan davet etmeden savaşa başlarsa bu husustaki nehiden veya

evvel mukâtele ederlerse günahkar olurlar.¹⁰⁹ Müellif, kendilerine Nebî'nin (s.a.v.) daveti daha önce ulaşmış kimselere mukâteleden önce tekrar İslâm'a davetin ise müstehap olduğunu ifade eder. Burada amaç onları ziyadesiyle korkutup Müslüman olmalarına vesile olmaktır. Ancak vacip değildir zira Peygamberimiz (s.a.v.) Hz. Üsâme'ye (r.a.) Beni Mustalik kabilesine gafiller iken haber vermeksizin saldırmasını emretmiştir.¹¹⁰

Cihâdın Sona Ermesi

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, küffârın İslâm'ı kabulü, kendileriyle zimmet akdi yapmak caiz olanlarla zimmet akdi yapmak, küffârla sulh etmek ve küffâra eman vermek şeklinde cihâdı sona erdiren dört durumdan bahseder:

1-İslâm'ın Kabulü

Cihâdın gayesi i'lâ-i kelimetullâh olunca küffârın İslâm'ı kabulü ile maksad hasıl olur ve muharebeye hacet kalmaz. Bu savaşı sona erdiren ilk ve en esaslı yoldur.¹¹¹

2-Zimmet Akdi

Küffâr İslâm'ı kabulden imtinâ ederse cizye vermeye davet edilir. Müellif cizyeyi, kâtîli nihayete erdirecek bir sebep olarak "nassın gereği umûr-ı şer'iyeden bir emr-i meşrûiyye" olarak tavsif eder. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) İslâm'ı kabul etmemeleri durumunda küffârı cizye vermeye davet buyurduklarını ve serasker (ordu kumandanı) olarak tayin

---

emre muhalefetten dolayı günahkardır. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 119. Kaynaklarda ehl-i kitap ve Mecusilerle İslâm'a davet etmeden savaşılabilirliği görüşü Ahmed b. Hanbel'e isnad edilir. Gereği İslâm'ın yayıldığı ve İslâm'ın tebliğinden çok uzak yerler hariç hemen hepsinin haberdar olduğudur. Davetten habersiz olanlar bulunursa ancak onlar savaştan önce İslâm'a davet edilmelidir. İbn Kudame, *el-Muğni*, c. 13, s. 29.

¹⁰⁹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 112. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 222. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 311. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 119.

¹¹⁰ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 112. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 223. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 119. Kuhistani'ye göre davet İslâm'ın ilk yıllarında vaciptir, İslâm yayıldıktan sonra ise davet müstehaptır. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 312.

¹¹¹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 110, 111. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 221. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 118. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 221. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 312.

ettikleri ümeraya böylece emrettiklerini söyleyen müellif, ancak bu cizyeyi kabul etmek hususu cizyesi makbul olacak küffâr hakkındadır, diye ekler.¹¹² Cizyesi makbul olan küffâr “*Kendilerine Kitap verilenlerden küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. (Tevbe 9/ 29)*” kavlı-i şerifine göre ehl-i kitaptır. Mecusilerden ise Peygamberimiz’in (s.a.v.) onlar hakkında cizye vaz etmesinden dolayı cizye alınır. Acem putperestleri hakkında da cizye vaz olunur diyen müellif, ancak buna İmam Şafî’nin muhalefetine bulunduğu altını çizer.¹¹³ Cizye almak haklarında caiz olanların cizye vermeyi kabul etmelerinin neticesi ise onların selamet bulması, canlarının ve mallarının bir müslümanın canı ve malı gibi mühim hale gelmesidir.¹¹⁴ Tâife-i Araptan puta tapanlar ve mürtedlerin cizyeye davet edilmesinde ise bir faide yoktur. Onlar cizyeyi kabul dahi etseler cizyeleri makbul olmaz zira onlar *tügâtilûnehüm ev yüslimûn* (Fetih 48/16) şeklindeki âyet-i kerimenin muktezasınca ya İslâm’ı kabul ederek halâs bulur yahut katl olunurlar.¹¹⁵ Bu iki grub hakkında bir üçüncü seçeneğin olmamasının sebebini müellif, onların küfür suçlarının diğerlerine göre çok ağır olması şeklinde açıklar. Müşrik Araplar Peygamberimiz’in (s.a.v) nübüvvetten önce hâl-i şeriflerini görüp O’na emin ismini vermişler, din onların lisanı üzere nazil olmuş, nazm-ı celilin manasını, icazını, belağatını en iyi bilenler olarak mucize onlara daha fazla zahir olmuş iken, onların bu küfrü kabul edilebilir değildir. Mürtedine gelince, İslâm’la müşerref olduktan sonra kafir oldukları için bunlara ziyade ceza ya da Müslüman olmalarından başka yol yoktur.¹¹⁶

Müellif *Risale’* de iki kısım cizyeden bahseder: İlki, rıza ve sulh yolu ile olur ve taraflar neyin üzerinde ittifak etmişlerse o minval üzere takdir olunur. İkincisi, Müslümanların imâmının

---

¹¹² M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 111. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 221. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 118, 119. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 312.

¹¹³ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 154. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 315. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 322. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 137.

¹¹⁴ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 111. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 221. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 312. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 118, 119.

¹¹⁵ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 111. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 316. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 118.

¹¹⁶ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 154. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 316. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 137.

küffârı yenip memleketlerini ele geçirdikten sonra onları memleketlerinden çıkarmayıp, zenginliği zahir olanlara ayda dörder dirhemden yılda kırk sekiz dirhem, orta hallilere ayda ikişer dirhemden yılda yirmi dört dirhem ve fakir olan işçiye ayda birer dirhemden yılda on iki şer dirhem şeklinde taksim ettiği cizyedir.¹¹⁷

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, *Risâle'*sinde cizye ahkâmına dair pek çok ayrıntıya da girer. Hepsini burada nakletmek mümkün değilse de bir kısmı şu şekildedir: Küffârın kadınlarından, çocuklarından, kötürüm ve âmâ olanlarından, mefluç ve pek koca olup pîr-i fânî olanlarından cizye alınmaz. Benzer bir şekilde ehl-i zimmetin kölesi, cariyesi, mükâtebi, müdebberî, ümmü'l-veledi üzerlerine cizye vaz olunamaz. Cizye de zengin ile fakir arasında ayırım hususuna ve bu hususta İmam Şafî'nin muhalefetine değinen müellif, İmam Şafii, bâliğ olan kâfire bir altun yahut bir altuna muadil olacak nesne vaz olunur ve bunda zengin ile fakir gözetilmez demiş ve Hz. Peygamberin (s.a.v) "Erginlik çağına gelmiş her erkek ve kadından bir dinar ya da bir dinar değerinde giysi al" şeklindeki hadis-i şerifiyle ihticac etmişse de bu hadis-i şerif küffâr ile sulh şeklindeki cizye hakkındadır, diyerek itiraz eder. Mirzazâde'ye göre kadınlardan cizye alınmadığı halde Efendimizin hadis-i şerifte ergin kadın ve erkekten alın buyurması, burada kastedilen cizyenin sulh yoluyla alınan cizye olduğuna delildir. Dahası ayırım gözetmek gerektiği Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den naklolmuş muhacir ve ensardan bir kişi bile bunu inkar etmemiştir.¹¹⁸ Müellifin dikkat çektiği bir fikir ayrılığı da rahipler hakkındadır. İnsanlar arasına karışmayan rahipler üzerine İmam Yusuf'a göre cizye caiz değilken, İmam Muhammed'in imam Ebu Hanife'den naklettiğine göre şayet onlar çalışabiliyorlarsa cizye verirler. Cizyenin zimmet ehlinde sakıt olması ise ölümdür, öldükten sonnar terikelerinden cizye ahz olunmaz.¹¹⁹

¹¹⁷ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 152, 153. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 312, 313. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 136, 137.

¹¹⁸ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 153-154. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 312-318. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 137.

¹¹⁹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 155. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 312-318. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 323, 324.

3-Gayr-ı Müslimlerle Sulh

Yukarıdaki başlıklarda görüldüğü üzere klasik dönem Hanefi fukahasına referanslarla teşkil ettiği cihâd risâlesinde Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi, gayr-ı müslimlerle ilişkilerin esasını savaş olarak belirler. Cihâd, herhangi bir taarruz olmasa bile İslâm'ı yaymak ve düşmanın şerrini def etmek gayesine mebni olarak kıyamete kadar sürecek bir yükümlülük şeklinde kabul edilir. Cizyesi makbul olan küffârın önünde İslâm'a girmek ya da cizye vermek şıklarından birini tercih imkanı varken, putperest Araplar'ın İslâm'a girmek ya da öldürülmek dışında seçenekleri söz konusu değildir. Savaşı nihayete erdirmeye yollarından biri olan sulh ise Müslümanlara bir fayda sağlaması veya onlardan bir zararı def etmesi illetine mebni olarak *ârızı* bir durum telakki edilir. *Risâle*'nin "a'dâ-yı dîn ile sulh ne vakit caiz olur onu beyân eder" başlıklı sekizinci faslı bu mevzunun ayrıntıları hakkında olup, bu bölümde, küffâr ile sulhün arızı bir durum oluşu "İmâm-ı müslimîn ehl-i harb ile yahut ehl-i harbten bir cemaat ile sulh etmeyi re'yü tedbir edip ol sulhun dahi müslimine faidesi olsa sulh olmakta be's yoktur." Ancak "müslimine bir vechile hayr olmayan sulh caiz değildir. Zira böyle hayr olmayan sulhde hem surette ve hem manada memur olduğumuz cihâdı terk lazım gelir." şeklindeki ifadelerle dile getirilir.¹²⁰

Müellif bu hususta "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et." (Enfal 8/61) şeklindeki âyet-i kerimeyle ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Hudeybiye senesinde Mekke ehlinin sulhü murad etmeleri üzerine onlarla on seneye kadar harb ve kâtâli terk üzere sulh etmiş olmasıyla ihticac eder. Sulh etmekte Müslümanlar için hayır bulunduğu vakit bu da manen bir cihâddır, çünkü cihâdın maksadı olan düşmanın şerrini def bununla da hasıl olur diyen müellif, sulh müddetinin ise zamanın gereğine göre tayin olunacağını altını çizer. Peygamber Efendimiz (s.a.v) on sene sulh müddeti takdir etti

---

¹²⁰ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 119, 120. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 229, 230.

Kuhistani, *Câmîü'r-rumuz*, c. 2, s. 313. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 121.

diye on seneden az veya on seneden fazla sulh müddeti olmaz da denilemez.¹²¹

Müellif, sulhü bozmanın da yine bir maslahata mebni olmak kaydıyla caiz olduğunu belirtir. Buna göre Müslümanların imamı küffâr ile bir müddet için sulh yapsa, biraz zaman geçtikten sonra Müslümanların hayrına görüp bu sulhu bozmayı murad etse, küffâr taifesine sulhu bozduğunu haber vermek kaydıyla onlarla kıtale başlaması meşrudur. Müellif bu hususun meşruiyeti için de yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) ehl-i Mekke ile olan sulhu bozup onlara haber verdikten sonra onlarla kıtale başlamasına işaret eder. Sulhü bozmanın bir meşruiyet gerekçesi olarak da başlangıçta sulh olmakta maslahat var iken, daha sonra ehl-i İslâm'ın güçlenmesi hasebiyle bu maslahatın değişmesidir. Müellife göre bu yeni durumda asıl cihâd olan, küffara haber vermek suretiyle sulhü bozmaktır. Bu durumda birbirlerine ve etraflarındaki diğer memleketlere sulhün bozulduğu haberini yetiştirecekleri kadar müddet beklendikten sonra küffâr üzerine sefer etmek meşrudur. Onlar ihanet eder sulhu bozmaya girişirlerse imam-ı müsliminin onların üzerlerine haber vermeden mukatele eylemesi caizdir.¹²²

Müellif tarafından, sulhün bir miktar mal karşılığı cevazının meşruiyet gerekçesi olarak ise zaruret kavramının altı çizilir. Buna göre Müslümanların imamı ehl-i harb ile sulhü bir miktar mal karşılığında yapabileceği gibi herhangi bir şey almadan da sulh etmesi caizdir. Bu hususta aslanan buna ihtiyaç bulunup bulunmamasıdır. Şayet küffâr ile sulhe ihtiyaç yoksa bir miktar mal karşılığı sulhe meyletmek caiz değildir. Müellif aksi bir durumu lafzen ve manen cihâdın terki olarak niteler. Bu şekilde alınan malın cizye malı mesabesinde olduğunu ve adeten cizye nereye sarf olunuyorsa bu malın da oraya sarf edilmesi gerektiğini belirten Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, ehl-i İslâm askerleri ehl-i harbin üzerlerine varıp onları kuşattıktan sonra küffârın bir miktar mal vermesi suretiyle sulh olunması

¹²¹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 119, 120. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 230. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 121.

¹²² M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 120, 121. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 230, 231. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 121. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 313.

durumunda alınacak malın ise cizye mesabesinde değil, ganimet tarikiyle alınan ganimet malı gibi olduğunu vurgular.¹²³

Müellif mürtedlerle sulh bahsine de değinir. İmâm-ı müslimin mürtedlerle sulh edip onların durumlarına bakar. Sulh ile onların kıtallerinin tehir olunmasının gerekçesi onların İslâm'a girmelerine dair beslenen ümittir. Ancak onlarla bir miktar mal üzerine sulh etmek caiz değildir zira onlar cizye erbabından değildir. Durum böyle iken imam-ı müslimin onlardan bir miktar şey almış olsa o malı red etmek lazım gelir.¹²⁴

4-Eman İle Savaşın Sona Ermesi

Müellifin cihâd risalesinde “İslâm ülkesine girmek ya da İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancılara verilen can ve mal güvencesi”¹²⁵ anlamına gelen eman, savaşı nihâyete erdirmeyi ifade eden bir akit olarak yerini alır. *Risâle*'nin dokuzuncu faslı “Harbinin emanı ne vakitte caiz olur ne vakitte caiz olmaz onun beyanı hakkındadır” başlığıyla bu mevzunun ayrıntılarına tahsis edilmiştir. *Risale*'de sahih bir eman, kadın veya erkek hür bir müslümanın harbi küffârdan birine ya da daha fazla kafire eman verip onların korkularını izale etmesi ve onların da bu emanı kabul etmesi şeklinde izah edilir. Hatta bu hür müslim ve müslimeden biri, bütün bir beldenin ehline ve yahut bir kalenin ehline de eman verebilirler ki böyle bir eman da sahihtir. Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi eman hususunda lafızların önemini özellikle vurgular. Buna göre, eman veren kadın veya erkek hür bir Müslüman, konuşurken ağızlarından çıkan lafızlardan eman vermek iktiza edeceğini bilmeden Arapça ya da Farsça kelimelerle ehl-i harbe hitap etse, o lafızların manası da eman vermeyi içeriyorsa ve ehl-i harb de bu sözlere binaen teslim olmuşsa, onlarla savaş artık meşru değildir.¹²⁶

¹²³ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 122. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 313. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 232. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 121.

¹²⁴ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 123. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 233. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 122. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 314.

¹²⁵ İpşirli, Mehmet, “Eman”, *DİA*, İstanbul, 1995, c.11, s. 77.

¹²⁶ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 125, 126. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 314, Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 235-237. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 122.

Müellifin eman akti ile ilgili olarak altını çizdiği önemli bir husus, onun da tıpkı sulh gibi bir maslahatın varlığına mebnî gayr-ı lazım (bağlayıcı olmayan) bir akit olduğudur. Bu nedenle hür bir müslümanın verdiği eman müslümanlara hayr olmayıp şer olursa imam-ı müslimin emanı nakz eder. Müslümanlara faydası bulunmayan emanı veren asker taifesinden ise üzerine vazife olmayan bir işe cüret ettiğinden dolayı tedibi hak eder. Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, *Risâle*'sinde emanı sahih olmayanları da zikreder. Buna göre zımminin, esirin ve küffâra ticaret için gidip gelen tüccarın emanı ehli harb onlardan korkmayacağı için sahih olmaz. Sabi'nin (küçük çocuk) emanı ise tartışmalı olup sahih olduğuna da, sahih olmadığına da dair görüşler varsa da mecnunun emanının sahih olmadığı muhakkaktır. Efendisinin izni olmadan harbe katılması mümkün olmadığından kölenin de emanı sahih değildir. Ancak İmam Muhammed köleye savaşması için izin verilmesi durumunda emânının sahih olacağı görüşündedir. Dar-ı harbte İslâm'a girip dar-ı İslâma hicret edenin de emanı sahih olmaz.¹²⁷

Cihâd ve Şiddet Eylemleri

Her ne kadar gayr-ı müslimlerle ilişkilerde aslanan savaş hali ise de cihâdın sırf bir şiddet eylemi olmasına da müsaade edilmez. Bu noktada Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, cihâdın gayesine ve savaş esnasında uyulması zorunlu ahlaki ve hukuki kurallara dikkat çeker. Her şeyden önce cihâdın gayesi kafirin malını ele geçirmek ve onları esir almak olmayıp mücerret î'lâ-i kelimetullâh'dır. Bu da onun sırf bir şiddet eylemi olması önünde en esaslı engeldir.¹²⁸ Bu nedenle sırf Hazret-i Hakkın kelimesi âlî olsun diye savaşan kimse, Allah yolunda ve O'nun taatında olan kimse kabul edilir. Tımar, zeamet, ulufe veya sair dünya nimetleri için ya da nâm şân elde etmek için girilen savaşta Allah rızasını tahsil olmadığından bu gayret Allah yolunda cihâd olmayıp, ecirden mahrumiyet sebebidir.¹²⁹ Savaş esnasında ise her ne kadar

¹²⁷ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 166, 167. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 236-239. Mevsîlî, *el-lhtiyâr*, c. 4, s. 123. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 314.

¹²⁸ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 111. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 222.

¹²⁹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 98, 99.

düşmana galebe çalmak için Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Taif'de yaptığı gibi mancınıklar kurmak, düşmanın ağaçlarını kesmek ve yakmak, üzerlerine su atmak, içlerinde Müslüman esirler olsa hatta o esirleri kendilerine siper etseler bile düşmanı vurmaya niyet etmek şartıyla düşmana ok atmak, aslolan ilâ-i kelimetullah olduğu ve âmmun zararını def için hâssın zararına tahammül edilmesi gerektiği için caizse de¹³⁰ düşmana galebe çaldıktan sonra bir Müslümanın "Gulûl etmeyiniz, gadretmeyiniz, müsle yapmayınız"¹³¹ şeklindeki hadis-i Nebvî'ye uygun bir şekilde davranması gerekir. Bu nedenle bir Müslüman, gulûl yani ganimetten çalamaz, gadr yani ahde ihanet edip, onu bozamaz, ve müsle yani düşmanın bazılarının burnunu ve kulağını keserek işkence yapamaz. Müellif Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Ureyne isimli bir yerde bir grub mürted için müsle emrettiğini ancak daha sonra bundan nehy ettiğini ve bu emrin mensuh hale geldiğini özellikle belirtir.¹³²

*Risale'*de, savaşta kadın, sabî, kötürüm, âmâ, bir tarafı kurumuş mefluç olmuş, sağ eli ya da sağ eli ve sol ayağı olmayan, pîr u fânî olan kimselerin katlinin yasaklanmış olmasına da, cihâdın sırf bir şiddet eylemi olmadığına göstergesi olarak işaret edilir. Zaten Hanefi mezhebinde katli caiz ve meşru kılan *harb* ve *kıtâl'*dir, bu zikri geçen kimseler ise cenke muktedir değillerdir. İmam Şafî'nin pîr u fânî, kötürüm ve âmânın katli hususundaki muhalefetine dikkat çeken müellif, cihâdın illeti konusundaki görüş ayrılığının bu ihtilafa yol açtığını söyler. İmam Şafîi nazarında illet Hanefi mezhebinde olduğu gibi *harb* ve *kıtâl* değil küfür olduğundan, pîr u fânî, kötürüm ve âmâ katledilmelidir.¹³³ Bu hususda, Hz. Peygamber'in (s.a.v) çocuk katletmekten nehyetmesi, ayrıca savaş alanında bir kadını öldürülmüş görünce hayret edip bu kadın harp ricalinden değil bunu kim öldürdü buyurmaları, müellif tarafından, Hanefilerin görüşünü destekleyen deliller olarak sunulur. Ancak bu zikri geçenlerden

¹³⁰ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 113, 114.

¹³¹ Müslim, "Kitâbü'l-Cihâd", 3. Tirmizi, "Kitâbü't-Diyât", 14.

¹³² M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 117. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 224- 227. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 312. Mevsîli, *el-İhtiyâr*, c. 4, 119, 120.

¹³³ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 117. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 227, Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 312. Mevsîli, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 120.

biri savaşırken görülürse artık katl edilmeleri gerekir. Müellif delil olarak Peygamberimiz'in (s.a.v.) yüz yaşında olan Düreyd b. es-Samme'i katletmiş olmasına işaret eder. Benzer bir şekilde bir kadının komutan olması durumunda o kadının da katli meşrudur. Zira o kadının Müslümanlara zararı kesindir. Yukarıda zikredilen kimselerden herhangi biri elinden geldiği kadar muharebeye kalkışrsa, o vakit onların öldürülmeleri meşrudur, zira böylece bu kimselerin Müslümanlara zararları def edilmiş olur.¹³⁴

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, savaş sonrası gayr-ı müslimlere ait ibadethanelerin durumu hakkında da bir fasıl açar. Burada cihâd sonrası Yahudi ve Hristiyanlara verilen imam-ı müsliminin ahdinin gereği olarak onların fetihten önce mevcut havra ve kiliselerine dokunulamayacağına dair hükümleri nakleder. Şayet bunlar yıkılacak olurlarsa vaz-ı kadîmi üzere (eski şekliyle) yeniden yapılmalarına müsaade edilir. Ancak bu kilise ve havraların bir mahalden kaldırılıp bir başka mahalle nakledilmelerine müsaade edilemez, zira bu şekilde bir nakil ihdas yani kilise ve havraların yenilerini inşa etme anlamına gelir.¹³⁵

Ganimet ve Ganimetleri Paylaşma

Müellif ganimetler hususunda imamın iki seçeneği bulunduğuna işaret eder: İmam-ı müslimin bir beldeyi anveten yani kahr ile (zorla, cebren) alırsa muhayyerdir, dilerse o feth eylediği beldeyi Peygamberimiz'in (s.a.v.) Hayber'i feth eylediklerinde ganimetleri müslümanlara taksim etmelerinde olduğu gibi müslümanlara taksim eder. Dilerse de o beldeyi sahiplerine bırakır ancak halka cizye, arazi üzerine de haraç vaz eder. Müellifin delili, Hz. Ömer'in bu husustaki uygulamasıdır. Hz. Ömer Irak'ı feth ettiğinde beldeyi, belde halkında bırakıp, arazileri üzerine haraç vaz buyurmuş, her ne kadar Hz. Bilâl, Hz.

---

¹³⁴ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 118. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 228, İhtiyar'da Düreyd'in yüz yirmi yaşında olduğu ve savaşta için değil savaş hakkında görüşüne başvurulmuş birisi olduğu için öldürüldüğü bilgisi için bkz. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 120. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 313.

¹³⁵ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylû'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 156, 157.

Ömer'e muhalefet etmişse de onun muhalefeti ashab tarafından makul görülmemiştir.¹³⁶

Bu iki yöntemden hangisinin daha evla olduğunun ulema-ı kiram arasında ihtilaf mevzuu olduğunu belirten müellif, nihayetinde, mücahidlerin gayr-ı menkule ve araziye ihtiyaçları var ise Hz. Peygamberin Hayber'deki uygulamasını tercih edip beşte birini aldıktan sonra ganimetleri Müslümanlar arasında taksim etmenin evla olduğu, şayet askerinin bu zikredilen nesnelere ihtiyacı yok ise, Hz. Ömer'in Irak topraklarında yaptığı uygulamayı tercih etmenin münasip olduğu şeklindeki görüşün, makbul bulunduğunu ifade eder. Ancak mevzubahis uygulama gayr-ı menkul mallar hakkında olup menkul cinsinden eşyada ise feth olunan vilayetin ganimet mallarının kafirlere bırakılması caiz değildir.¹³⁷ Ganimetler mevzusu içerisinde de değerlendirilebilecek olmasına rağmen müellifin hususi bir fasıl açarak izah ettiği bir konu da tenfîl yani imam-ı müsliminin gazileri savaşa teşvik için onlara ganimetlerdeki paylarının dışında fazladan bir şey vermesinin caiz olup olmadığı hususudur. Tenfîlin müstehap olduğunu belirten müellif bu hususun da pek çok ayrıntısına *Risâle*'sinde yer verir.¹³⁸

Esirler mevzuu *Risâle*'de imam-ı müsliminin muhayyer olduğu bir diğer husus olarak mevzu edilir. Müslümanların imamı dilerse şeran katli mubah olmayan aciz kimseler dışındakileri katil eder. Zira Peygamberimiz'in (s.a.v.) bazı cihâd-ı şeriflerinde uygulaması bu şekildedir. Müellif Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in (r.a.) de böyle yaptıklarına dair rivayetler bulunduğunun altını çizer. Dilerse de o fethetikleri beldenin ahalisini Hz. Ömer'in (r.a.) yaptığı gibi müslümanlara ehl-i zimmet olmak için ibkâ buyurabilir. Ancak feth olunan beldenin ahali müşrik Arablar ve mürtedler ise onları ne esir etmek ve ne de ehl-i zimmet etmek caiz değildir. Bu iki sınıfın her biri ya

¹³⁶ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 127. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 239. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 124, 125.

¹³⁷ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 128, 129. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 239, 240. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 124, 125.

¹³⁸ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*, s. 144, 145. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 272, 273. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 132, 133. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 319.

İslâm'ı kabul ederler ya da katl olunurlar. İmam-ı müsliminin feth ettiği belde ahâlisinin ellerinden mal ve mülklerini alıp kendilerini dar-ı harbe göndermeleri ise caiz değildir, zira onları dar-ı harbe gönderdiğinizde düşmanın güçlenmesine ve onların Müslümanlara yönelik gayz ve kinlerinin ziyadeleşmesine sebebiyet verilmiş olur.¹³⁹

Sonuç

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd* isimli risâlesi herhangi bir eserin şerhi olmaktan ziyade pek çok eserden istifadeyle mevzunun ele alındığı oldukça mufassal Türkçe bir eserdir. Müellifin diğer eserlerinde de görülen bu yazım tarzı klasik şerh-şaşiye geleneğine karşı bir tür yenilik arayışı olarak da değerlendirilmiştir.¹⁴⁰ Oldukça sadeleştirerek nakletmeye çalıştığımız *Risâle'*ye esas itibariyle bol sanatlı ve ağdalı bir dil hakim olup, *Risâle*, müellifin Arapça'ya, Farsça'ya ve Türkçe'ye hakimiyetini ortaya koyacak niteliktedir. Bu dilde kuşkusuz müellifin şair olmasının payı büyüktür.

“Mücerret i'lâ-i kelimetullâh için küffâr ile ve sâir mukâtelesi şer'an iktizâ edenler ile harb ve kitâl” ifadeleriyle cihâdın dar manasına yani *gayr-ı müslimlerle savaş* anlamına hasr eden Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin cihâd risalesinde, *gayr-ı müslimlerle ilişkilerin esasını savaş* teşkil eder. Cihâdın hükmü düşmanın taarruzu durumlarında her Müslümana farz-ı ayn'dır. Bu durumda cihâd kadın, erkek, genç, yaşlı herkesin yükümlülüğüdür. Ancak cihâd modern dönemde iddia edilen aksine sadece meşru müdâfa durumlarında söz konusu olmayıp, herhangi bir taarruz olmasa bile İslâm'ı yaymak ve düşmanın şerrini def etmek gayesine mebni olarak kıyamete kadar sürecek *sürekli ve kesintisiz* bir yükümlülük olarak da kabul edilir. Bu ikinci manadaki cihâdın hükmü, bir kısım Müslümanların yerine getirmesiyle diğerlerinin üzerinden sorumluluğun kalkması manasında farz-ı kifâyedir. Farz-ı kifâye rahat ve emniyet zamanlarında senede bir kere sefere çıkmakla yerine getirilmiş

¹³⁹ M. Sâlim Mirzazâde, *Neylü'r-reşâd fî emri'l-çihâd*, s. 129. Merginani, *el-Hidâye*, c. 4, s. 241, 242. Mevsili, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 125. Kuhistani, *Câmiü'r-rumuz*, c. 2, s. 315.

¹⁴⁰ Murat Sula, *Mirzâzade Mehmed Sâlim Efendi ve Selâmetu'l-İnsân fî Muhâfazati'l-Lisân Adlı Eseri*, s. 180.

kabul edilir. Aksi takdirde imam-ı müslimin başta olmak üzere bütün Müslümanlar günahkar kabul edilir. Cihâdı nihayete erdirecek bir seçenek olarak cizyesi makbul olan küffârın önünde İslâm'a girmek ya da cizye vermek şıklarından birini tercih imkanı varken, putperest Araplar'ın İslâm'a girmek ya da öldürülmek dışında seçenekleri söz konusu değildir. Müellif, cihâdı nihayete erdirme yollarından biri olan sulhu ise, Müslümanlara bir fayda sağlaması veya onlardan bir zararı def etmesi illetine mebni olarak *ârizî* bir durum telakki eder. Bu nedenle Müslümana bir şekilde hayr olmayan sulh caiz değildir. Zira böyle hayr olmayan sulh hem surette, hem manada memur olunan cihâdı terk anlamı taşır. Hatta Müslümanların imamı küffâr ile bir müddet için sulh yapsa biraz zaman geçtikten sonra Müslümanların hayrına görüp bu sulhu bozmayı murad etse, küffâr taifesine sulhu bozduğunu haber vermek kaydıyla onlarla savaşıması meşrudur. Her ne kadar gayr-ı müslimlerle ilişkilerin esasını savaş teşkil etse de cihâdın bir şiddet eylemi olmasına da müsaade edilmez. Buna her şeyden önce cihâdın gayesi ve cihâd için çizilen ahlaki-hukuki çerçeve izin vermez. Modern dönemde gayr-ı Müslimlerle ilişkilerin esasını *barışın* teşkil ettiği iddiasını Hanefi ulemaya referansla delillendirme gayretlerinin aksine Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, gayr-ı müslimlerle ilişkilerin esasını *savaşın* teşkil ettiğini, Hanefilerin temel metinlerine referansla ortaya koyar.

Müslüman düşünürlerin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren klasik cihâd öğretisini tenkit edip onu sırf müdâfa savaşı olarak yeniden yorumlama çabaları, bir taraftan Batı'nın cihâd kavramını modern terör kavramı ile ilişkilendirip Müslümanları baskı altına alma siyasetlerinin, diğer taraftan IŞİD gibi bazı terör örgütlerinin şiddet eylemlerini cihâd olarak isimlendirme çabalarının sonucu olarak Müslüman dünyada oluşan savunma psikolojisinin tezahürü olarak yorumlanabilir. Klasik teoriyi tahrif pahasına ondan barışın esas olduğu bir yaklaşım çıkarmaya çalışmak da, cihâd ayetlerini anlamının klasik yönteminin yanlış olduğunu söyleyip yeni yöntem arayışlarına girmek de, kanaatimizce sorunu sadece kendi tarihinde ve kaynaklarında arayan, terör ve şiddet olaylarının ortaya çıkışında Batı'nın Ortadoğu politikasını ve gerçekleştirdiği

işgalleri büyük oranda göz ardı eden yaklaşımlardır. Kendimizi zulüm ve şiddetin kaynağı olarak görmemiz, kendimizden ve cihâd gibi en temel değerlerimizden şüphe etmemiz, bizleri psikolojik bir zafiyetin içine sokacağı gibi, düşman saldırılarının da hedefi haline getirir. Hakikat olan şudur ki; bizim gayr-ı Müslimlerle ilişkilerde savaşın esas kabul edildiği klasik cihâd teorimizin uygulayıcıları feth ettikleri ülkeleri mamur etmişken, Batı'nın barış ve demokrasi götürme iddiasındaki dış siyaseti kadın, çocuk, yaşlı milyonlarca masum müslümanın katline ve vatansız kalmasına sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Ömer Faruk, "İslâm Edebiyatında Kitâbü'l-Cihâdların Muhteva Gelişimi", Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu, c.2. 2016.
- Akün, Ömer Faruk, "Sâlim Mehmed Emin", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. 10.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul, 1955, c. II.
- Baltacı, Cahit, "Arpalık", *DİA*, İstanbul 1991, c. 3.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, (t.y), c. 3.
- Bozan, Fatma, "Radikal Örgütlerin Ortaya Çıkmasında Batı Politikalarının Etkisi", *International Journal of Cultural and Social Studies*, August 2016, vol. 2.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Bursalı Mehmed Tahir, "Fezail-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye", SR, IX/ 228 (1328).
- Dar, Bashir Ahmad, *Religious Thought of Sayyid Ahmad Khan*, Lahore: Institute of Islamic Culture Club Road, 1971.
- Derzeve, M. İzzet, *Allah Yolunda Cihâd*, çev. Ali Aslan, İstanbul: Bahar Yayınevi 1998.
- Ebû Dâvud, "Cihâd", 33.
- Ebû'l-Fazl Mevdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsîli, *el-İhtiyar li-ta'lîli'l-muhtar*, ta'lik Mahmud Ebu Dakika. [y.y. : y.y.], 1951/1370. 1 c.'de 5 c., c. 4.
- Firûzâbâdi, Ebû't-Tahir Mevdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifil-Kitâbi'l-aziz*, thk. Ali en-Neccâr, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, [t.y.] c. 2.
- Fukuyama, Francis, "The End of History", *The National Interest*, Summer 1989, Vol. 16. *Tarihin sonu mu?* /Francis Fukuyama, trc. Yusuf Kaplan, Kayseri: Rey Yayıncılık (t.y).
- Güfta, Hüseyin, "Sâlim", *DİA*, İstanbul, 2009, c. 36.

- Hallaf, Abdülvehhab *es-Siyâsetü's-şer'iyye: Nizâmü'd-devleti'l-İslâmiyye fi's-şuuni'd-düstûriyye ve'l-hariciyye ve'l-maliyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1987.
- Huntington, Samuel P., "The Clash of Civilizations?", çev. Mustafa Çalık, *Medeniyetler Çatışması* için. (der.) Murat Yılmaz, Ankara: Vadi Yayınları 1995.
- Huntington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir, İstanbul: Okuyan Us Yayın 2004.
- Hurgronje, C. Snouck, *Selected Works of C. Hurgronje=Oeuvres choisies de C. Snouck Hurgronje*, ed. G.H. Housquet, Joseph Schacht, Leiden: E. J. Brill, 1957. Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, London: Oxford University, 1964.
- İbn Kudame, *el- Muğni*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et- Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Riyad; Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1999/1419, c. 13,
- İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, thk. Ahmed el-Ali, Abdülcâbir el-Hulu, Tahran; el-Mecmaü'l Alemlî't-Takrib Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye 2010/1431, c. 3.
- İmamoğlu, Abdullah Taha, "I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihâd Risâleleri" *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi*, (ed.) Halil Çetin-Lokman Erdemir, Çanakkale 2015, c. 1.
- İnce, Adnan, *Sâlim Tezkiresi, İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara,1976-1977.
- , *Tezkiretü's-şu'arâ Sâlim Efendi*, haz. Adnan İnce, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2005.
- İpşirli, Mehmet, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul, 2005, c. 30.
- İpşirli, Mehmet, "Mülâzemet", *DİA*, İstanbul, 2006, c. 31.
- , "Medrese", *DİA*, İstanbul, 2003, c. 28.
- , "Müderris", *DİA*, İstanbul, 2006, c.31.
- , "Eman", *DİA*, İstanbul, 1995, c.11.
- J. M. S. Baljon Jr., D. D, *The Reforms And Religious Ideas Of Sır Sayyid Ahmad Khân*, Leiden 1949.
- Kalın, İbrahim, "Batı'daki İslâm Algısının Tarihine Giriş", *Divan*, sy. 15(2003/2).
- Khadduri, Majid, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1955.
- Koca, Ferhat, "Merginani", *DİA*, İstanbul 2004, c. 29.
- Köse, Saffet, "Cihâd Şiddete Referans Olabilir Mi?" *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2007.
- Kurt, Fatma, *Soğuk Savaş Sonrası Batı Literatüründe İslâm'a Bakış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Küçük, Raşit, "Abdullah b. Mübârek", *DİA*, İstanbul 1998, c.1.
- Lewis, Bernard, "The Roots of Muslim Rage", *The Atlantic Monthly*, September 1990.
- , *İslâm'ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Literatür Yayınları 2003.

- Mirzazâde Mehmed Sâlim, *Neylû'r-Reşâd fî Emri'l-Cihâd*, Ali Bey Matbaası, İstanbul 1294.
- Merginâni, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu bidâyetü'l-mübtedi*, Naim Eşref Nur Ahmed. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumü'l-İslâmiyye 1417, c. 4.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. M. Fuad Abdülbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Orhan, Fatih, "Cihâd Kavramı Üzerinden İslâm'a Sürülmek İstenen Leke: Terör", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2).
- Özel, Ahmet, "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2012/2).
- , "Cihâd", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7.
- Öztürk, Mustafa, "Cihâd Ayetleri: Tefsir Birikimine, İslâm Geleneğine ve Günümüze Yansımaları", *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihâd*, İstanbul: 29 Mayıs Ünv. Kur'an Araştırmaları Merkezi (Kuramer) 2016.
- , "Kur'an, Yorum ve Şiddet Meselesi", *Bilimnâme* 32 (2016/3)
- Paçacı, Mehmet, *Çağdaş Dönemde Kur'an ve Tefsire Ne Oldu?*, İstanbul: Klasik Yayınları 2008.
- Peters, Rudolph, *İslâm ve Sömürgecilik: Modern Zamanlarda Cihâd Öğretisi*, çev. Süleyman Gündüz, İstanbul: Nehir Yayınları, 1989.
- , *Jihad In Classical And Modern Islam*, Princeton: Markus Wiener Publishers 1996.
- Poyraz, Mevlüt, "Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi (1040-1135/1630-1722): Biyografi Denemesi", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Artvin, 2017, c.1.
- R. Levy, "Mîrzâ", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, VIII.
- Rahman, Fazlur, *Major Themes Of The Qur'an*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica 1994.
- Refik, Ahmed, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul: Enderun Kitabevi 1988.
- Reşid Rızâ, Muhammed; Abduh, Muhammed, *Menar Tefsiri=Tefsiru'l Kur'ani'l-Hakim Tefsiru'l-Menar*, çev. Ali Rıza Temel, Mehmet Erdoğan, yay. haz. Fikret Başar, Hamza Türkmen, İstanbul 2012, Ekin Yayınları, c. 12.
- , *Menar Tefsiri=Tefsiru'l Kur'ani'l-Hakim Tefsiru'l-Menar*, çev. İbrahim Tüfekçi, Ali Rıza Temel, c. 11.
- Sabuni, Muhammed Ali, *Ahkâm Tefsiri*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul 2017.
- Said, Edward W., *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Nezih Uzel, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1998.
- Schummel, Annemarie, *Gabriel's Wing A Study Into The Religious Ideas Of Sir Muhammad Iqbal*, Lahor: Iqbal Academy, 1989.
- Schleifer, Abdullah, "Modernist Apologists, Modern Apologetics", *Islamic Quarterly*, Jan. 1984, vol. 28.
- Serahsi, Ebû Bekr Şemsülemme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsut*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983/1403. c. 10.

18. Yüzyıl Osmanlı Ulemâsı Nazarında Cihâd:

Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi ve Neylû'r-Reşâd fî Emri'l-Cihâd İsimli Risâlesi

Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, thk. Selâhaddin el-Müneccid,[y.y.] : Matbaatu Mısır, 1958. c. 1.

Sula, Murat, *Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi ve Selâmetu'l-İnsân fî Muhâfazati'l-Lisân Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2009.

Şeltut, Mahmud *El-Kur'an ve'l-Kitâb*, Beyrut: Dârü'l-Feth 1983.

Şirazi, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmam eş-Şafîi*, thk. Muhammed Zuhayli. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996/1417. c. 5.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmîzî*, thk. İzzedin Dalli, Dımaşk: Müessesetür-risâle, 2013/1434.

Türcan, Talip, "İslâm Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihâd (Savaştan Barışa Doğru Bir Evrilme)", *İslâm Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihâd*, İstanbul: 29 Mayıs Ün. Kur'an Araştırmaları Merkezi (Kuramer) 2016.

Unan, Fahri, "Mevleviyet", *DİA*, İstanbul, 2004, c. 29.

Yaman, Ahmet, "Kuhistânî", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26.

Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara: TDV 2014.

Yardım, Ali, "Darülhadis", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 8.

Zeynü'd-dîn Ahmed. b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfi'z-Zebîdî, *Sahîli-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, trc. Kâmil Miras, DİB Ankara: Yayınları Başkanlık Basımevi 1983, c. X.